

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет дошкільної і технологічної освіти
Кафедра дошкільної освіти

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Ковшар О. В.

«__» _____ 20__ р.

Реєстраційний № _____

«__» _____ 20__ р.

МОВЛЕННЄВИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО
ВІКУ ЗАСОБОМ ФОЛЬКЛОРУ. СТВОРЕННЯ ЗБІРКИ
КАЛЕНДАРНОЇ ОБРЯДОВОСТІ

Кваліфікаційна робота студентки
групи ДВПм-16
ступінь вищої освіти «магістр»
спеціальності 012 «Дошкільна освіта»
Основи Єлизавети Андріївни

Керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Іншакова І. Є.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБОМ ФОЛЬКЛОРУ	8
1.1. Характеристика розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку	8
1.2. Значення фольклору в розвитку мовлення дітей	20
1.3. Методика використання малих жанрів фольклору в розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку	23
Висновки до першого розділу	32
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ФОЛЬКЛОРУ	35
2.1 Вивчення стану роботи з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку засобом усної народної творчості у закладах дошкільної освіти	35
2.2. Створення збірки календарної обрядовості	48
Висновки до другого розділу	53
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57
ДОДАТКИ	60

ВСТУП

Актуальність дослідження. У дошкільному віці відбувається найінтенсивніший розвиток не лише багатьох органів і систем дитячого організму, а й розвиток мовлення. Удосконалюється фонетична сторона, збільшується словниковий запас, дитина починає усвідомлювати мовленнєву діяльність загалом, з'являються складні мовленнєві конструкції. Дошкільник активно оволодіває мовленням, адже це дає йому змогу задовольнити свої потреби у спілкуванні, спільній діяльності з дітьми та дорослими. Найбільший розвиток мовлення здійснюється в старшому дошкільному віці, коли більшість систем вже сформувалися [9, с. 135].

В останні роки зростає інтерес до фольклористики. Суспільство ніби відчуло: цілющу силу оновлення можна почерпнути з невичерпних джерел народності. Невипадково слово «фольклор», будучи англійського походження, перекладається буквально, як «народна мудрість».

Фольклор для дітей — це різновид фольклористики та частина художньої літератури для найменших. Його особливість — поєднувати в собі вірші, пісні, ігрові прийоми, танці [2; 5; 12].

Заклад дошкільної освіти — перший і найвідповідальніший ступень в загальній системі освіти. Оволодіння рідною мовою є одним з найважливіших надбань дитини в дошкільному дитинстві. Саме дошкільне дитинство особливо сензитивне до засвоєння мови. Тому процес розвитку мовлення розглядається в сучасній дошкільній освіті, як загальна основа виховання і навчання дітей.

Проблема розвитку мовлення дітей дошкільного віку завжди була однією із основних у спектрі досліджень провідних науковців, які розробляють її теоретико-методологічні аспекти. Багато вчених, педагогів, психологів займалися проблемою розвитку мовлення дітей дошкільного віку, кожен з них дає своє визначення поняттю «мовлення», але усі вони є співзвучними. Дослідженням розвитку зв'язного мовлення займалися такі

видатні вчені як А. Леонт'єв, Н. Жинкін, Д. Ельконін, М. Коніна, Е. Короткова, А. Леушина, Л.Пеньєвська, Є. Тихеева, Є. Фльоріна та інші.

Вони займалися розробкою основних методик діагностики розвитку зв'язного мовлення, досліджували ключові аспекти становлення мовлення в дошкільному віці. На сучасному етапі дослідження мовлення дітей дошкільного віку, основними є праці А. Богуш, Л. Виготського, М. Жинкіна, І.Зимньої, О. Леонт'єва, Ф. Сохіна, О. Ушакової. До коло їх інтересу входить вивчення семантики мови, розвиток зв'язного мовлення, розвиток мовлення різними методами та засобами і багато іншого .

Так, К. Ушинський стверджував, що прислів'я, приказки, примовки, скоромовки допомагають розвинути в дітях чуття до звукових красот української мови. Але останнім часом мова починає втрачати свою емоційність і забарвленість, у словник все більше входять іноземні слова. Уже в дошкільному віці діти починають користуватися «комп'ютеризованою мовою», яка позбавлена забарвлення, образності. Також гостро постає питання про чистоту дитячої мови. Як показує практика, велика кількість дітей вступає до школи з порушеннями мовлення.

Є. Тихеева, Є. Фльоріна також вважали, що художня література, фольклор дають прекрасні зразки української мови, наслідуючи які, дитина успішно вчиться рідної мови. Загадки, прислів'я, приказки наділені порівняннями, яскравими епітетами, метафорами, у них багато визначень, уособлень. Разом з тим, до останнього часу в дослідженнях, присвячених дитячому фольклору, недостатнє місце приділялося активному впливу фольклорних творів на розвиток мовлення дитини [44, с. 58].

Цим фактом продиктована актуальність нашого дослідження, адже володіння мовою, яка обслуговує практично всі види людської діяльності, є запорукою подальшого успіху в багатьох галузях і сферах життя. Не можна сказати, що усна народна творчість у навчанні і вихованні дошкільнят використовується замало: практично кожен педагог у своїй роботі звертається до казок, загадок, пісень, прислів'їв, примовок, але відсутність

системи в роботі, відсутність обліку віднесеності творів усної народної творчості до певного віку дітей не дозволяють домогтися очікуваних результатів у цьому напрямку.

Дослідження, які присвячені використанню творів усної народної творчості в роботі з розвитку мовлення дітей дошкільного віку, описують їх особливості і можливості в роботі з дітьми старшого віку. Також досить детально висвітлено питання про застосування казок, загадок, скоромовок, прислів'їв і приказок у розвитку мовлення дітей дошкільного віку. Питання виникає через те, що немає досліджень, у яких були б описані можливості використання всього жанрового розмаїття творів усної народної творчості в розвитку мови в старшому дошкільному віці.

Однак чомусь прийнято вважати, що мовні вміння і навички не вимагають спеціальної уваги, а формуються як би самі собою — у якості «побічного продукту» вчення і життєвого досвіду. Це найбільша помилка. Діти нерідко терплять невдачі в навчанні, спілкуванні і у результаті, у подальшому житті зовсім не тому, що вони дурні, бездарні і некомунікабельні, а тому, що ні школа, ні батьки не подбали про належний розвиток їх мови. Тому своєчасне і повноцінне оволодіння мовою є першою та найважливішою умовою становлення (появи) у дитини повноцінної психіки і подальшого правильного розвитку її.

Все це визначає актуальність даної проблеми: використання усної народної творчості в роботі з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку у закладах дошкільної освіти.

Мета дослідження — проаналізувати застосування дитячої фольклористики в процесі мовного розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Виявити особливості розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку.

2. Виявити психолого - педагогічні умови розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку при використанні форм дитячого фольклору.

3. Дати характеристику видів і форм дитячого фольклору.

4. Розглянути педагогічну цінність дитячого фольклору для розвитку мовних навичок дітей старшого дошкільного віку.

5. Виявлення особливостей формування мовних навичок в дошкільному віці, способів і методів навчання дошкільників при використанні фольклору.

6. Вивчення педагогічних основ використання фольклору на процес формування мовних навичок у дітей.

7. Створення збірки календарної обрядовості.

Об'єкт дослідження — мовленнєвий розвиток дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження — мовленнєвий розвиток дітей старшого дошкільного віку засобом фольклору.

Обрана нами тема, певні цілі, і поставлені дослідницькі завдання визначили вибір методів дослідження.

Методологічна основа дослідження:

— розвиток мовлення у дітей в дошкільному віці (Н. Красногорський, Л.Виготський, С. Рубінштейн, Г. Млямїна, Є. Тихєєва, В. Ядешко);

— психолого-педагогічні основи розвитку мовлення (Ф. Сохін, Л.Виготський, С. Рубінштейн, В. Запорожець);

— взаємозв'язок мови та розумового розвитку (А. Тамбовцева, Л.Виготський, С. Рубінштейн).

Методи дослідження:

— аналіз психолого - педагогічної літератури з проблеми дослідження;

— бесіда;

— спостереження;

— тестова методика;

Гіпотеза дослідження: ефективність роботи з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами фольклору забезпечується реалізацією наступних організаційно-педагогічних умов:

- цілеспрямоване використання творів усної народної творчості, відповідних віковим особливостям дітей у різних видах дитячої діяльності;
- підвищення професійної компетентності педагогів у питаннях розвитку образного мовлення дітей засобами усної народної творчості;
- організація освітньої взаємодії з батьками щодо розвитку мовлення дітей засобами фольклору.

Апробація результатів роботи: основні положення кваліфікаційної роботи прикладного характеру висвітлювалися на Міжнародній науково-практичній конференції «SCIENCE, INNOVATIONS AND EDUCATION: PROBLEMS AND PROSPECTS» (м. Токіо, Японія, 9-10 грудня 2021 р.).

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, п'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 89 с. Список використаних джерел складається з 55 найменувань.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МОВЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБОМ ФОЛЬКЛОРУ

1.1. Характеристика розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку

Важливе значення для гармонійного розвитку має правильне мовлення людини. Основні засади, якого формуються ще в дошкільному віці, зокрема найбільше мовлення дитини вдосконалюється в старшому дошкільному віці, коли діти готуються до вступу в школу.

Багато вчених, педагогів, психологів займалися проблемою розвитку мовлення дітей дошкільного віку, кожен з них дає своє визначення поняттю «мовлення», на базі яких ми сформуваємо власне.

Отже, мовлення — це процес оволодіння і вживання мови для спілкування, а також створення та передача повідомлення за допомогою радіо та телебачення.

Фізіологічною основою мовлення є умовно-рефлекторна діяльність кори півкуль головного мозку, яку викликає специфічний подразник- слово, яке замінює предмети та їх властивості. Як подразник слово виступає у трьох формах: слово почуте, слово побачене, слово вимовлене [6, с. 136].

Існування мовлення залежить від двох структур людського організму: центральної нервової системи і периферичного апарату мовлення. До периферичного апарату належить: легені, гортань, системи повітряних порожнин, розташованих над гортанню (глотка, носоглотка, рот, ніс).

У процесі свого розвитку мова дітей тісно пов'язана з характером їх діяльності та спілкування. Розвиток мови відбувається в декількох напрямках: удосконалюється її практичне вживання у спілкуванні з іншими людьми, разом з тим мова стає основою перебудови психічних процесів, знаряддям мислення.

До кінця дошкільного віку при певних умовах виховання дитина починає не тільки користуватися мовою, а й усвідомлювати її будову, що має важливе значення для подальшого оволодіння граматиною [1, с. 46].

За даними В. Мухіної і Л. Венгера, у старших дошкільнят, коли вони намагаються щось розповісти, з'являється типова для їх віку мовна конструкція: дитина спочатку вводить займенник (вона, він), а потім відчуваючи неясність свого викладу, пояснює займенник іменником: «вона (дівчинка) пішла», «вона (корова) забодала», «він (вовк) напав», «він (м'яч) покотився» і т. д., це істотний етап в мовному розвитку дитини. Ситуативний спосіб викладу, ніби переривається поясненнями, орієнтованими на співрозмовника. Питання з приводу змісту розповіді викликають на цьому етапі мовного розвитку бажання відповісти більш детально і зрозуміло. На цій основі виникають інтелектуальні функції мови, що виражаються у «внутрішньому монологі», при якому відбувається, так би мовити, розмова з самим собою.

З. Істоміна вважає, що ситуативність мови у старших дошкільників помітно знижується. Це виражається, з одного боку, у зменшенні кількості вказівних частинок і прислівників місця, що замінювали інші частини мови, з іншого боку, у зменшенні ролі образотворчих жестів при розповіданні. [27, с. 210]. Словесний зразок має вирішальний вплив на формування зв'язних форм мови. Але опора на наочний зразок підсилює ситуативні моменти в мові дітей, знижує елементи зв'язності і збільшує моменти експресивності.

За даними А. Леушиної, розширення кола спілкування і достатнє зростання пізнавальних інтересів дитина опановує контекстною промовою. Це свідчить про провідне значення засвоєння граматичних форм рідної мови. Дана форма мови характеризується тим, що її зміст розкривається у самому контексті і тим самим стає зрозумілим для слухача, незалежно від того, хто говорить та ситуації. Контекстну промову дитина опановує під впливом систематичного навчання. На заняттях в дитячому садку дітям доводиться викладати більше абстрактний зміст, ніж в ситуативній мові, у них

з'являється потреба в нових мовних засобах і формах, які діти привласнюють з мови дорослих [35, с. 125]. Дитина дошкільного віку в цьому напрямку робить лише найперші кроки. Подальший розвиток зв'язного мовлення відбувається в шкільному віці. Згодом дитина починає все більш досконало і до місця користуватися то ситуативною, то контекстною промовою в залежності від умов і характеру спілкування.

Не менш важливою умовою для формування зв'язного мовлення дошкільника є оволодіння мовою як засобом спілкування. За даними Д.Ельконіна, спілкування в дошкільному віці носить безпосередній характер. Розмовна мова містить в собі достатньо можливостей для формування зв'язного мовлення, що складаються не з окремих, не пов'язаних між собою пропозицій, а являє собою зв'язне висловлювання — розповідь, повідомлення і т. д. У старшому дошкільному віці у дитини виникає потреба пояснити однолітку зміст майбутньої гри, пристрій іграшки та багато іншого. У ході розвитку розмовної мови відбувається зменшення ситуативних моментів у мові і перехід до розуміння на основі власне мовних засобів. Таким чином, починає розвиватися пояснювальна мова.

А. Леушина вважає, що розвиток зв'язного мовлення відіграє провідну роль у процесі мовного розвитку дошкільнят. У ході розвитку дитини перебудовуються форми зв'язного мовлення. Перехід до контекстної мови стоїть в тісному зв'язку з оволодінням словниковим складом і граматичним складом мови.

У дітей старшого дошкільного віку мова досягає високо рівня. На питання дитина відповідає досить точними, короткими або ж розгорнутими (якщо це необхідно) відповідями. Розвивається вміння оцінювати висловлювання і відповіді дітей, доповнювати або виправляти їх. На шостому році життя дитина може досить послідовно і чітко скласти описовій або сюжетний розповіді на запропоновану їй тему. Однак діти все ще частіше потребують попереднього зразка вихователя. Уміння передавати в оповіданні

своє емоційне ставлення до описуваних предметів або явищ у них розвинене недостатньо [54, с. 9].

За даними Д. Ельконіна, зростання словника, як і засвоєння граматичного ладу, знаходяться в залежності від умов життя і виховання [55, с. 225]. Індивідуальні варіації тут більш великі, ніж в будь-якій іншій сфері психічного розвитку:

— у дослідженнях В. Штерна діти п'яти років мають запас слів — 2200, а діти шести років — 2500 — 3000 слів;

— у дослідженнях Д. Сміта діти п'яти років мають число слів 2072, при зростанні слів — 202, діти п'яти – шести років — 2289 з приростом слів в 217, діти шести років — 2589 з приростом слів в 273.

Словниковий склад представляє лише будівельний матеріал, який тільки при поєднанні слів у реченні за законами граматики рідної мови може служити цілям спілкування і пізнання дійсності.

Після трьох років відбувається інтенсивне оволодіння складними реченнями, сполучниками. Із загального числа засвоюваних до семи років сполучників 61% засвоюється в період після трьох років. У цей період засвоюються такі сполучні слова: що, коли, куди, скільки, який, як, щоб, в чому, хоча, адже, все-таки, або, тому що, навіщо, чому. Засвоєння цих сполучників, що позначають найрізноманітніші залежності, показує інтенсивний розвиток зв'язкових форм мови.

Інтенсивного відбувається саме в дошкільному віці засвоєння рідної мови, що полягає в оволодінні всієї його морфологічної системи, пов'язано з надзвичайною активністю дитини по відношенню до мови, що виражається, зокрема, в різноманітних словотвореннях, що здійснюються самою дитиною за аналогією з уже засвоєними формами.

К. Чуковський підкреслює, що у період від двох до п'яти років дитина володіє надзвичайним чуттям мови. і Саме з нею і пов'язана з цим розумова робота дитини над мовою, створює основу такого інтенсивно процесу. Відбувається активний процес засвоєння рідної мови [53, с.59]. А. Гвоздьов

також відзначає особливу мовну обдарованість дітей дошкільного віку. Дитина конструює форми, вільно оперуючи значущими елементами, виходячи з їх значень. Ще більше самостійності потрібно при створенні нових слів, адже в цих випадках створюється нове значення; для цього потрібна різнобічна спостережливість, уміння виділяти відомі предмети і явища, знаходити їх характерні риси.

Формування граматичного ладу мовлення у дитини є найважливішою умовою її повноцінного мовленнєвого і загального психічного розвитку, оскільки мова і мовлення виконують провідну функцію у розвитку мислення і мовного спілкування в плануванні та організації діяльності дитини, самоорганізації поведінки, у формуванні соціальних зв'язків. До трьох років відзначається засвоєння тільки суфіксів пестливості, зневажливості. Засвоєння всіх інших суфіксів відбувається після трьох років і розтягується на весь дошкільний вік [2, с. 151]. Так, після трьох років засвоюються: суфікс для позначення жіночої статі, суфікси дійової особи, суфікси абстрактної дії, суфікс для позначення збірності. Необхідно відзначити, що засвоєння суфіксів певної категорії відбувається не відразу, а розтягується на досить тривалий період. [1, с. 109].

Таким чином, самостійне словотворення дітей висувається, як доказ наявності особливого «мовного чуття», властивого дитині дошкільного віку. Факт словотворчості повинен бути зрозумілий як прояв, як симптом оволодіння дитиною мовної дійсності.

Основою, на якій будується засвоєння мови, є орієнтування на звукову форму слова. Н. Загрутинової відзначає появу на п'ятому році життя дитини перших спроб осмислити значення слів і дати їм етимологічне пояснення. Вона вказує, що ці спроби проводяться дитиною на основі зіставлення одних слів з іншими співзвучними словами [17, с. 17]. Це призводить до помилкових зближень. Наприклад, слово « місто » зближується зі словом «місток». Тобто, смислове тлумачення слів за звуковим зіставленням.

Достатня осмисленість мови з'являється тільки в процесі спеціального навчання.

А. Захарова встановила, що протягом дошкільного віку значно збільшується кількість відношень, що виражаються кожним відмінком. Прогрес полягає в тому, що в мові за допомогою відмінкових форм виражаються все нові види об'єктивних відношень різноманітними способами. У старших дошкільнят тимчасові відношень, наприклад, починають виражатися формами родового і давального відмінка.

Відмінкові форми в цьому віці утворюються по одному з типів відмінювання. Вони вже орієнтуються на закінчення в називному відмінку і в залежності від того, як вони його вимовляють, виробляють форми — за першим або за другим типом. Якщо ненаголошене закінчення сприймалося і вимовлялося ними як «а», вони вживали у всіх відмінках закінчення I відмінювання [31, с. 133]. Якщо ж вони приймали закінчення на редуковане «о», то вони відтворювали у всіх відмінках закінчення II відміни.

Таким чином, до початку шкільного віку у дитини абсолютно чітко виражене орієнтування на звукову форму іменників, що сприяє засвоєнню морфологічної системи рідної мови.

Засвоєння дитиною граматики виражається і в оволодінні складом мови. У старшому дошкільному віці, за даними С. Карпової, відносно невелике число дітей справляються із завданням виокремлення окремих слів з пропозиції. Це вміння формується повільно, але застосування спеціальних прийомів навчання допомагає значно просунути цей процес. У дошкільному віці триває формування граматичної будови рідної мови, яке припадає третій період засвоєння граматичної будови мови [20, с. 105]. Активний характер процесу засвоєння граматики, виступає проти теорії механічного і пасивного засвоєння рідної мови. Один лише наслідувальний інстинкт дитини без підвищеного чуття фонетики й морфології слова був би зовсім безсилий і не зміг би підвести безсловесних дітей до оволодіння рідною мовою [9, с. 122].

А. Захарова досліджувала засвоєння дошкільниками категорії відмінка іменників. Автор відзначає, що засвоєння форм відмінювання відбувається за рахунок орієнтації дитини на форму слова в називному відмінку. Якщо діти молодшого дошкільного віку часові відношення виражають формами знахідного й орудного відмінків, то старші дошкільники — родовим і давальним. Передусім діти засвоюють іменники жіночого роду на -а та чоловічого на твердий приголосний, потім — відмінювання іменників чоловічого і жіночого роду на м'яку основу. Засвоєння відмінювання іменників середнього роду відбувається значно пізніше і з великими труднощами, при цьому діти легше засвоюють відмінювання іменників середнього роду з наголошеними закінченнями, ніж з ненаголошеними.

Це вміння надзвичайно важливе, так як воно створює передумови для засвоєння дитиною не тільки форм окремих слів, а й зв'язків між ними всередині пропозиції. Все це служить початком нового етапу в засвоєнні мови, який Д.Ельконін назвав власне граматичним на відміну від дограматичного, що охоплює весь період засвоєння мови до початку шкільного навчання [55, с. 117].

Таким чином, у мові старших дошкільнят зростає кількість поширених речень з однорідними членами, збільшується обсяг простих і складних речень. До кінця дошкільного дитинства дитина опановує майже всіма сполучниками і правилами їх вживання. Однак, навіть у дітей, що приходять у старшу групу, основний масив тексту (55%) складають прості речення, що підтверджується у дослідженнях Л. Калмикової. Важливим моментом у розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку є збільшення кількості узагальнюючих слів та зростання додаткових речень. Це свідчить про розвиток у старших дошкільнят абстрактного мислення.

До початку шкільного віку дитина таким чином опановує складну систему граматики, закономірності синтаксичного і морфологічного порядку, які засвоюються, мова стає для неї дійсно рідною.

Що стосується розвитку звукової сторони мови, до кінця дошкільного віку дитина правильно чує кожен фонему мови, не змішує її з іншими фонемами, опановує їх вимовою. Однак цього ще не достатньо для переходу до навчання грамоті.

Майже всі психологи і методисти, які займалися цими питаннями, одночасно підкреслюють, що для цього дуже важливо мати чітке уявлення про звуковий склад мови (слів) і вміння аналізувати його. Уміння чути кожен окремий звук у слові, чітко відокремлювати його від інших, знати, із яких звуків складається слово, тобто вміння аналізувати звуковий склад слова є найважливішою передумовою для правильного навчання грамоті. Навчання грамоті - найважливіший етап розвитку усвідомлення звукової сторони мови.

У зв'язку з цим виникає інтерес щодо дослідження можливостей дошкільника аналізувати звуковий склад слів.

А. Детцова вважає, що завдання виділення звуку в слові, незважаючи на всі труднощі, є посиленою для дитини. Вона припустила, що невміння виділяти звуки в слові не є віковою особливістю, а пов'язано це тільки з тим, що такого завдання ніхто перед дитиною не ставить, а сама вона в практиці мовного спілкування не відчуває в цьому необхідності. Дані дослідження Детцовой показують, що вже у середній групі дитячого садка діти можуть не тільки дізнаватися той чи інший звук в слові, а й самостійно виділяти звуки. У старшій групі з цим завданням виконуються більше половини дітей:

- впізнавали звуки на початку слова — 95% дітей;
- у середині слова — 75% дітей;
- самостійне виділення звуку на початку слова — 95% дітей;
- самостійне виділення звуку в середині слова — 60% дітей.

Якщо навіть без спеціального навчання у старших дошкільнят зростає вміння виділяти окремі звуки в словах, то при спеціально організованому навчанні діти відносно легко опановують звуковим аналізом слів.

Психологи (Д. Ельконін, А. Гвоздьов, Л. Виготський та ін.) та методисти (О. Ушакова, О. Дьяченко, Т. Лаврентьева, А. Бородич,

М.Алексєєва, В. Яшина та ін.) виділяють такі особливості розвитку мовлення старших дошкільників:

1. Звукова культура мови.

— Діти цього віку здатні чітко вимовляти важкі звуки: шиплячі, свистячі, сонорні. Диференціюючи їх у мові, вони закріплюють їх у вимові.

— Виразна мова стає нормою для п'ятирічного дошкільника в повсякденному житті, а не тільки під час спеціальних занять із ним.

— У дітей вдосконалюється слухове сприйняття і розвивається фонематичний слух. Діти можуть розрізнити певні групи звуків, виділяти з групи слів, фраз слова, в яких є задані звуки.

— Діти вільно використовують у своїй промові засоби інтонаційної виразності: можуть читати вірші сумно, весело, урочисто. Крім того, діти в цьому віці вже легко володіють розповідною, питальною і окличною інтонацією.

— Старші дошкільнята здатні регулювати гучність голосу в різних життєвих ситуаціях: голосно відповідати на заняттях, тихо розмовляти в громадських місцях, дружніх бесідах і т.д., вони вміють вже користуватися темпом мови: говорити повільно, швидко і помірно при відповідних обставинах.

— У дітей п'яти років добре розвинене мовне дихання: вони можуть протяжно вимовляти не тільки голосні звуки, а й деякі приголосні (сонорні, шиплячі, свистячі).

— Діти п'яти років можуть порівнювати мову однолітків і свою з промовою дорослих, виявляти невідповідності: неправильна вимова звуків, слів, неточне вживання наголосів у словах.

2. Граматичний склад мови.

— Мова дітей п'яти років насичується словами, що позначають усі частини мови. У цьому віці вони активно займаються словотворчістю, словозміною і словотворенням, створюючи безліч неологізмів.

— У старшому дошкільному віці діти роблять перші спроби довільного використання граматичних засобів та аналізу граматичних фактів.

— П'ятирічні діти починають опановувати синтаксичною будовою мови. Правда, це їм важко дається, і тому дорослий так би мовити, веде за собою дитину, допомагаючи йому встановлювати причинно-наслідкові та тимчасові зв'язки при розгляданні об'єктів.

— Діти цього віку вміють самостійно утворювати слова, підбираючи потрібний суфікс.

— У дітей п'яти років з'являється критичне ставлення до граматичних помилок, уміння контролювати свою мову.

— У цьому віці зростає увага до простих поширених речень, складносурядних та складнопідрядних речень.

3. Лексична сторона мови.

— До п'яти років прийом порівняння і зіставлення подібних і різних предметів (за формою, кольором, величиною) міцно входить у життя дітей і допомагає їм узагальнювати ознаки, виділяти з них найсуттєвіші. Діти вільно користуються узагальнюючими словами, групують предмети в категорії за родовою ознакою.

— Розвивається смислова сторона мови: з'являються узагальнюючі слова, синоніми, антоніми, відтінки значень слів, відбувається вибір точних, відповідних виразів, уживання слів в різних значеннях, використання прикметників, антонімів.

4. Зв'язне мовлення (є показником мовного розвитку дитини).

— Діти добре розуміють прочитане, відповідають на питання і здатні переказати казку, короткі оповідання.

— Діти здатні вибудувати розповідь по серії картин, виклавши зав'язку, кульмінацію і розв'язку. Крім того, вони можуть уявити події, що передували зображеному на картині, а також і наступні, тобто вийти за її межі. Інакше кажучи, діти вчаться складати розповідь самостійно.

— Діти п'яти років вже здатні не тільки побачити в картині головне і змістове, а й помітити, зокрема, деталі, передати тон, пейзаж, стан погоди і т. п.

— Діти також можуть дати опис іграшки, скласти сюжетну розповідь про одну або декілька іграшок, показати розповідь – інсценування по набору іграшок.

— У діалогічному мовленні діти користуються, залежно від контексту, короткою або розгорнутою формою висловлювання.

Образна мова є складовою частиною культури мовлення. Формування образного мовлення має величезне значення для розвитку зв'язного мовлення, що є основою виховання і навчання дітей в старшому дошкільному віці. Діти здатні більш глибоко осмислювати зміст літературного твору і усвідомлювати деякі особливості художньої форми, що виражає зміст, тому можливість формування образного мовлення виникає саме в старшому дошкільному віці. Відомо, що найпоширенішими образотворчими засобами мови є прийоми зміни основного значення слова. Вони допомагають автору по-новому показати звичайні предмети (хоча далеко не завжди художня мова буває прикрашена, тому що, це не обов'язкова її ознака).

Старші дошкільники здатні використовувати в мові багатозначні слова, різноманітні засоби образності (епітети, метафори, порівняння). Діти володіють словником граматичних засобів, здатні відчувати структуру і семантичне місце форми слова в реченні; вмінням використовувати різноманітні граматичні засоби (інверсія, доречне вживання прийменників). Старші дошкільнята використовують в мові синоніми і антоніми.

В старшому дошкільному віці мовлення дітей досягає високого рівня розвитку порівняно з раннім, молодшим і середнім дошкільним віком. Діти мають правильну вимову усіх звуків, але можуть зустрічатися неточності, внаслідок органічного ураження апарату, або зі зміною молочних зубів на постійні [44, с. 147].

Занадто швидко в цьому віці формується словник, діти вільно використовують у мовленні всі частини мови, складні слова, слова з абстрактним значенням. Вживають приказки, прислів'я, фразеологізми. Але в словниковому розвитку ще залишаються семантичні помилки, неправильне розуміння деяких абстрактних, часових, просторових уявлень, слів з переносним значенням тощо. Досконалішою стає граматична будова мовлення, діти продовжують засвоювати суфікси, проявляється прагнення до точного вживання граматичних форм. Удосконалення словника, звукового сприймання і граматичної сторони мовлення сприяє розвитку монологічного мовлення, різних форм спілкування.

Розвиваються різні види діалогічного мовлення такі, як мовлення-пояснення, мовлення-міркування, а також ситуативні мимовільні висловлювання, контекстне мовлення, немовні форми спілкування. До шестирічного віку формуються всі функції та форми мовлення. Але не зважаючи на це, потрібно пам'ятати, що і в старших дошкільників часто трапляються випадки специфічного розвитку мовлення, що потребує індивідуальної роботи

Найважливішими джерелами розвитку мовлення, на нашу думку, є твори художньої літератури та усної народної творчості, у тому числі малі фольклорні жанри. Практика розвитку мовлення ґрунтується на досягненнях загально психологічної теорії мови, потребує нових розробок, як теоретичних, так і прикладних, в психологічно і методично обґрунтованому використанні творів фольклору.

З урахуванням психолого-педагогічних особливостей оволодіння мовою, система послідовного навчання на спеціальних заняттях з розвитку мовлення включає:

- 1) відбір мовного змісту, яким доступним для дитини, та його методичне забезпечення;

- 2) виокремлення пріоритетних ліній в освоєнні мови (в словнику це робота над смисловою стороною слова, в граматиці-формування мовних

узагальнень, в монологічному мовленні-розвиток уявлень про структуру зв'язного висловлювання різних типів);

3) уточнення структури взаємозв'язку різних розділів мовної роботи і зміна цієї структури на кожному віковому етапі;

4) послідовність змісту і методів мовної роботи між закладами дошкільної освіти і новою українською школою;

5) виявлення індивідуальних особливостей оволодіння мовою в різних умовах навчання;

б) взаємозв'язок мовної та художньої діяльності в розвитку творчості дошкільників.

Використання в роботі з дошкільнятами фольклорних творів допомагає долучити дітей до культури, ознайомити їх з багатством рідної мови, дати можливість яскравіше, повніше передавати і висловлювати свої почуття.

Таким чином, розвиток мови має важливе значення для розвитку дітей старшого дошкільного віку. Найбільш оптимальним варіантом розвитку мовлення є твори усної народної творчості.

1.2. Значення фольклору в розвитку мовлення дітей

Народна педагогіка використовує в якості основних засобів виховання всі компоненти народної культури. Провідним компонентом патріотичного виховання є фольклор. Фольклор має яскраво виражену естетичну спрямованість. Твори, які створені спеціально для дітей, складають особливу галузі народної поезії — дитячий фольклор.

Фольклор — це сукупність різних видів, форм масової словесної, художньої творчості, що увійшли в побутову традицію того чи іншого народу.

Термін «фольклор» (в перекладі «народна мудрість») вперше ввів англійський вчений Дж. Томс у 1846 році [13, с. 195]. Спочатку цей термін охоплював усю духовну (вірування, танці, музика, різьблення по дереву та

ін.), а іноді і матеріальну (житло, одяг) культуру народу. У сучасній науці немає єдності в трактуванні поняття «фольклор». Іноді воно вживається в первісному значенні: складова частина народного побуту, тісно переплітається з іншими його елементами.

Фольклор був словесним мистецтвом, органічно властивим народному побуту. Різні призначення творів породило жанри, з їх різноманітними темами, стилем. У найдавніший період у більшості народів побутовали родові перекази, трудові обрядові пісні, міфологічні оповідання, змови. Вирішальною подією, що встановила рубіж між міфологією і власне фольклором, стала поява казки, сюжети якої усвідомлювалися як вигадка [38, с. 89.].

Прислів'я та приказки — особливий вид усної поезії, століттями шліфувалася і ввібрала в себе трудовий досвід численних поколінь. Через особливу організацію, інтонаційне забарвлення, використання специфічних мовних засобів виразності (порівнянь, епітетів) вони передають ставлення народу до того чи іншого предмету або явища. Прислів'я та приказки, як і інший жанр усної народної творчості, у художніх образах зафіксували досвід прожитого життя у всій його різноманітності і суперечливості.

Використовуючи в своїй промові прислів'я та приказки діти вчаться ясно, лаконічно, виразно висловлювати свої думки і почуття, інтонаційно фарбуючи свою мову, розвивається вміння творчо використовувати слово, вміння образно описати предмет, дати йому яскраву характеристику.

Відгадування і придумування загадок також впливає на різнобічний розвиток мови дітей. Вживання для створення в загадці метафоричного образу різних засобів виразності (прийому уособлення, використання багатозначності слова, визначень, епітетів, порівнянь, особливої ритмічної організації) сприяють формуванню образності мови дітей дошкільного віку [45, с. 28].

Загадки збагачують словник дітей за рахунок багатозначності слів, допомагають побачити вторинні значення слів, формують уявлення про

переносне значення слова. Вони допомагають засвоїти звуковий і граматичний склад української мови, змушуючи зосередитися на мовній формі та аналізувати її, що підтверджується в дослідженнях Ф. Сохіна.

Загадка — одна з малих форм усної народної творчості, у якій в стислій, образній формі надаються найбільш яскраві характерні ознаки предметів або явищ. Розгадування загадок розвиває здатність до аналізу, узагальнення, формує вміння самостійно робити висновки, уміння чітко виділити найбільш характерні, виразні ознаки предмета або явища, уміння яскраво і лаконічно передавати образи предметів, розвиває у дітей «поетичний погляд на дійсність».

Колискові пісні, на думку народу — супутник дитинства. Вони разом з іншими жанрами містять в собі могутню силу, що дозволяє розвивати мову дітей дошкільного віку [11, с. 130]. Колискові пісні збагачують словник дітей за рахунок того, що містять широке коло відомостей про навколишній світ, перш за все про ті предмети, які близькі досвіду людей і приваблюють своїм зовнішнім виглядом.

Колискова, як форма народної поетичної творчості, містить в собі великі можливості у формуванні фонематичного сприйняття. Саме цьому сприяє особлива інтонаційна організація (наспівне виділення голосом голосних звуків, повільний темп і т.д.), наявність повторюваних фонем, звукосполучень, звуконаслідувань. Колискові пісні дозволяють запам'ятовувати слова і форми слів, словосполучення, засвоювати лексичну будову мови. Незважаючи на невеликий обсяг, колискова пісня має невичерпне джерело виховних та освітніх можливостей.

Народні пісні, пестушки також являють собою прекрасний мовний матеріал, який можна використовувати на заняттях із розвитку мовлення дітей дошкільного віку, при формуванні граматичного складу мови, навчаючи дітей утворенню однокореневих слів, можливо використовувати.

За допомогою їх можливо розвивати фонематичний слух, тому що вони використовують звукосполучення — наспівані мелодії які повторюються

кілька разів в різному темпі, з різною інтонацією, при чому виконуються на мотив народних мелодій. Усе це дозволяє дитині спочатку відчутти, а потім усвідомити красу рідної мови, її лаконічність, долучати саме до такої форми викладу власних думок, що сприятиме формуванню образності мови дошкільнят, словесної творчості дітей [7, с. 125].

У народних билинах, казках, переказах, піснях живуть не менш хвилюючі різноманітні образи, ніж в художніх творах класичних авторів. Своєрідні і дивно точні ритми і звучання, химерні, красиві віршовані ритми - ніби мереживо сплітаються в текстах частівок, потішок, примовок, загадок. Усе це міг створити лише народ — великий майстер слова [20, с. 35].

Усна народна творчість має величезне значення у виховання людини і разом з тим є одним з могутніх засобів розвитку і збагачення мови дітей. У дошкільні роки життя дитини ми повинні долучати її в прекрасний світ народної творчості, познайомити з безсмертними творами українських класиків та кращими книгами дитячих письменників, поетів і творами інших народів.

Щоб позитивно вплинути на якісний і своєчасний мовний розвиток дошкільнят, максимально попередити можливі відхилення в розвитку їх мови, необхідно всебічне і ретельне опрацювання організаційно-змістовних аспектів створення умов для повноцінного розвитку мовлення дітей, використання педагогічного потенціалу фахівців ЗДО та батьків.

1.3. Методика використання малих жанрів фольклору в розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку

У методичній літературі можна знайти різноманітні видання на тему використання різних форм роботи з розвитку мовних навичок дітей дошкільного віку з використанням малих жанрів дитячого фольклору. Праці О. Соловйової, М. Кониної, А. Бородін, В. Гербової, А. Арушанової і багатьох інших.

Дитячий фольклор повинен стати цінним засобом виховання людини гармонійно поєднувати в собі духовне багатство, моральну чистоту до фізичного досконалості.

Методика використання дитячого фольклору в дитячих закладах освіти та інших дошкільних установах у педагогів не викликає заперечень. Однак, лише останнім часом педагоги стали активно використовувати в своїй роботі з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку малих жанрів дитячий фольклору, але ми не будемо загострювати увагу на причинах цього явища [25, с. 51].

Отже, як зазначалося вище, у мовному розвитку дитини старшого дошкільного віку одним із головних факторів є розвиток граматики, стимулювання її активної мови. Це досягнення за рахунок збагачення словникового запасу, інтенсивної роботи з удосконалення артикуляційного апарату, а також розширення зони спілкування з дорослими, однолітками.

Для того, щоб формування граматики та навичок мовлення дітей старшого дошкільного віку відбувалося успішно, воно повинно проходити в спільній діяльності з дорослими. Для чого можна використовувати такі форми спільної діяльності вихователя з дітьми з розвитку мовлення [47, с. 77].

Основною формою педагогічного процесу в дитячому садку є заняття (у даному випадку заняття з розвитку мовлення). Тут конкретизуються і уточнюються знання дітей, отримані ними практичним шляхом і які вони отримали, діючи з предметами найближчого оточення. Але щоб програмні завдання організованого навчання вирішувалися більш успішно, необхідно весь день перебування дитини в дитячому садку зробити більш змістовним в плані мовного розвитку. Чим багатше, змістовніше враження повсякденного життя, тим більші пізнавальні можливості є для занять.

Отже, з'ясуємо, яка ж діяльність може забезпечити ознайомлення з навколишнім світом і розвиток активної мови дитини?

Перш за все — спільна діяльність дорослого з дитиною, у ході якої налагоджується емоційний контакт та ділове співробітництво. Вихователю важливо організувати спільні дії так, щоб він зміг викликати дитину на мовну взаємодію або знайти живі, доступні для дитини приводи для спілкування.

У процесі спільної діяльності педагог не ставить завдань прямого навчання мови, як це робиться на заняттях. Постановка проблемних мовних завдань тут носить ситуативний характер. Дитина говорить тільки те, що хоче сказати, а не те, що спланував педагог. Тому організація і планування спільної діяльності повинні бути гнучкими [35, с. 111]. Педагог повинен бути готовим до імпровізації, до зустрічної активності дитини. У процесі спільної діяльності у дитини поступово формується позиція молодшого партнера, якого веде дорослий і постійно враховує ініціативу останнього.

Отже, які форми спільної діяльності педагога з дітьми з розвитку мовлення ми можемо виділити в старшому віці? Щоб відповісти на це питання, згадаємо деякі особливості дітей старшого дошкільного віку:

- більш глибоке сприймання, співпереживання добру та осудження зла;
- формування інтересу до прекрасного;
- можуть вигадувати самі загадки, казки, вірші;
- свої вподобання виявляють в ігровій діяльності;
- прояв оціночного відношення до себе та однолітків;
- розвиток стійких вподобань до жанрів літератури, музики, образотворчого мистецтва.

Таким чином, вихователь повинен пам'ятати, що, вирішуючи завдання розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку, діяльність, яку він організовує повинна бути: по-перше, подія (пов'язана з будь-якою подією з особистого досвіду); по-друге, ритмічна (рухова і розумова діяльність повинні чергуватися). Для цього ідеально підходять різні народні ігри, як рухливі, так і рольові ігри з приспіваними. Приклад використання ігор ми наводимо в додатку; по-третє, процесуальна (діти старшого дошкільного віку

відчувають велику потребу в розвитку навичок в побутових процесах. Їм подобається сам процес вмивання, одягання, прийому їжі і т.д. Для розвитку активної мови дитини вихователю необхідно супроводжувати дії дитини коментарями). Для цього можна використовувати у режимних моментах різні форми малих жанрів дитячого фольклору — примовки, примовки, т.д. Приклади їх використання, ми наводимо в додатку.

Суттєвим завданням для педагога є формування позитивної мотивації для кожної дії дитини в процесі навчання, а також організація ситуацій, що активізують потребу в спілкуванні [22, с. 12]. Також тут важливо враховувати вікові особливості дошкільнят, застосовувати різні захоплюючі для дитини прийоми, що активізують їх мовну активність та ініціативність, і сприяють розвитку творчих мовних умінь і навичок. Слід піклуватися про мотивацію мови дітей, що спонукає їх до мовної активності. Наявність мотивації мови означає, що у дитини є внутрішнє спонукання до того, щоб висловити свої думки, і воно впливає на перехід зразків у власну активну мову дитини. Це відбувається в невимушеній, природній обстановці спілкування. Таким чином, педагог повинен піклуватися про те, щоб наблизити характер спілкування з дітьми на заняттях до природних умов.

Для мовного розвитку дошкільнят дуже важливою умовою є створення предметно-розвивального мовного середовища. Під мовним предметно-розвивальним середовищем ми розуміємо особливий спосіб організованого предметного оточення, що впливає на розвиток всіх сторін мови дитини. Правильно організоване мовне середовище несе в собі ефект виховного впливу, спрямованого на формування активного пізнавального ставлення і до навколишнього світу, і до системи рідної мови. Її вплив на розвиток і виховання дошкільників різноманітний. Будь-який центр в групі повинен нести багатофункціональний характер: він може трансформуватися, враховуючи вік дітей і обов'язково бути місцем для всебічного розвитку мовлення дітей. Мовне середовище повинне сприяти уточненню, розширенню і конкретизації мовних уявлень. Правильно організоване

предметно-розвивальне середовище дає дитині відчуття комфорту, захищеності, допомагає розвитку її особистості, стимулює пізнавальну і мовну активність, уяву, спонукає до гри.

Предметно-розвивальне середовище повинне бути відкритим і незамкненим, здатним до зміни, коригування та розвитку, тобто воно повинне мати ще й і розвивальний характер. Середовище весь час повинна поповнюватися і оновлюватися різними дидактичними матеріалами, наочністю з різних лексичних тем, різними посібниками та ігровим матеріалом. Мовне предметно-розвивальне середовище повинне відповідати деяким психолого-педагогічним критеріям: багатофункціональність, трансформованість, модульність, варіативність за змістом і функціональними можливостями.

Найважливішими джерелами розвитку виразного дитячого мовлення є твори художньої літератури, усної народної творчості, у тому числі і малі фольклорні форми. Знайомство дошкільнят з малими фольклорними формами впливає на розуміння ролі виразних засобів (порівнянь, метафор, синонімів і антонімів). За допомогою фольклору можна вирішувати практично всі завдання методики розвитку мови. Поряд з основними методами і прийомами мовного розвитку старших дошкільнят можна, і потрібно, використовувати цей багатющий матеріал словесної творчості народу.

Серед виразних засобів мови певне місце займають фразеологізми («крутитися, як білка в колесі», «стріляний горобець», «пекти раків»), у самому значенні яких закладені передумови образності, емоційності. Вони надають висловлюванню неповторну своєрідність, особливу індивідуальність і можуть бути використані для розвитку образного мовлення дошкільнят [24, с. 25].

У ході ознайомлення з прислів'ями, приказками і загадками діти опановують виразними засобами (епітетами, метафорами, порівняннями) за допомогою різних форм і методів роботи.

Сприймаючи літературний твір, розуміючи його зміст і моральний сенс, дитина виявляє здатність помічати і виділяти засоби художньої виразності. Пізніше, створюючи власний твір (казку, розповідь, вірші) на тему літературного твору, дитина відображає будь-яке явище дійсності, включає уяву, вигадує події, розвиває дію, будує образ. При цьому вона використовує різноманітні мовні засоби, засвоєні з літературного матеріалу, які роблять її висловлювання образним і виразним.

Для успішної роботи педагогів треба створювати умови для обміну досвідом, а також передачі наявної у дітей інформації з нашої теми — розвиток мовлення дітей дошкільного віку. Усередині дитячого закладу необхідно регулярно проводити відкриті заняття з подальшим їх обговоренням. Під час таких занять педагоги звертають увагу на те, як їх колеги ведуть заняття, вибирають для себе щось нове, а у подальшому їх обговоренні виявляють недоліки як на заняттях інших колег, так і у власних. Спілкуючись з колегами в інших освітніх установах, вихователі поповнюють запас методичних розробок, які можуть зробити своїми руками або за допомогою батьків [49, с. 189].

Цікавий досвід роботи з дітьми з розвитку образного мовлення засобами усної народної творчості О. Груздевої з цілеспрямованого і регулярного ведення щоденника дитячого мовного творчості вихователями в ЗДО і батьками у сім'ї. Досвід роботи в даному напрямку показав ведення записів, як чудовий метод фіксації мовних досягнень дітей, їх талановитості. Якщо в дитячому садку є такий цікавий щоденник і дитина про нього знає, вона сама буде прагнути до мовних знахідок, образним висловлюванням, адже потрапляють в щоденник вдалі, поетичні фрази — предмет її авторської пошани, вони підвищують самооцінку малюка і радують його батьків, близьких людей. Педагогам необхідно постійно показувати щоденник батькам: можливо, відкривши в своїй дитині творця, вони і самі почнуть паралельно вести щоденник мовної творчості дитини в сім'ї. Тоді, можливо, знайшовши підтримку і розуміння, творчість дитини розквітне.

Для правильного і ефективного впливу на формування мови своєї дитини батькам необхідно врахувати наступні моменти. У бесіді вихователі відзначають сильні і слабкі сторони мови дитини, намічають шляхи надання допомоги (якщо це необхідно) у розвитку мови і подальшого її вдосконалення. Тоді ж відбувається «розподіл обов'язків» між дитячим закладом освіти і сім'єю, іншими словами, визначається, що будуть робити педагоги, а що батьки. Обсяг їх роботи з розвитку мовлення дитини в кожному конкретному випадку, природно, різний [42, с. 96]. Це залежить від багатьох причин: від рівня мовного розвитку дитини; від складності мовних недоліків; від складу сім'ї; від бажання батьків брати участь в заходах з розвитку мовлення своєї дитини тощо. За необхідності до розмови з батьками залучається логопед дитячого садка. Вихователі пояснюють батькам, що їх участь в мовному розвитку дитини не повинна бути разовою. Кожна мовна гра або вправа, кожна бесіда з дитиною — це невід'ємна частина складного процесу формування мови. Якщо батьки усунуться від цієї роботи, то порушиться цілісність педагогічного процесу. У результаті постраждає їх дитина [38, с. 57].

Отже, у своїй роботі з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку ми можемо використовувати такі форми спільної діяльності:

- спостереження і праця в природі, з використанням календарної дитячої поезії;
- сценарій активізує спілкування з використанням словесних ігор, загадок, граматичних вправ. Цікавий матеріал, який можна використовувати на заняттях з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку ми знайшли у таких авторів як А. Арушанова та Г. Ніколайчук.
- ігри-забави та ігри-хороводи на розвиток спілкування;
- слухання народних казок із використанням яскравих барвистих картинок та ілюстрацій;
- інсценування та елементарна драматизація прослуханих народних творів. Приклад інсценування для дітей старшого дошкільного віку;

— ігри на розвиток моторики рук (наприклад «Сорока — білобока» або інші пальчикові ігри);

— рольові ігри з ігровими матеріалами;

— побутові та ігрові ситуації, з широким використанням закличок;

Ми наведемо приблизний конспект заняття з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Вихователь тут виступає, як неформальний лідер, який заздалегідь розробляє певну програму, сценарій, певні дидактичні завдання. Але строго слідувати їм він не повинен. Реалізований сценарій-результат взаємодії плану, який намітив вихователь, і зворотної активності дітей.

Особливістю сценаріїв є те, що воно активізує спілкування, участь в іграх-сценаріях дошкільників. Кожна дитина може приєднатися у будь-який момент. Сценарії можуть бути розраховані на досить тривалий час — від 15 до 35 хвилин. Змістом сценаріїв є організовані ігри, ситуації спілкування.

Необхідно загострити увагу на тому, що слід стежити за тим, щоб діти не перевтомлювалися в процесі занять з розвитку мовлення. Для цього педагогічна робота повинна ретельно плануватися і бажано проводити заняття з використанням якоїсь однієї із зазначених нами вище форм. Діти повинні знаходитися в звичному, спокійному середовищі і вихователь може діяти за ситуацією: з усією групою дітей, з підгрупою або взагалі індивідуально.

Вихователь повинен спокійно ставитися до того, що під час спільної діяльності діти, як би «перетікають» з місця на місце — вони займають позицію: то «всередині» грають, то поруч, то далеко.

Успіх проведення спільної діяльності в педагогічному процесі з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку багато в чому залежить від професійних якостей вихователя, від щирого інтересу до дітей.

Складною проблемою взаємодії педагогів і сім'ї є пошук форм залучення батьків до мовного розвитку їх дітей. Дитячий садок (вихователі, логопеди) володіють серйозною інформаційною та методичною базою для

виховання і освіти дошкільнят. Найкраще — це опитати батьків (бесіди, анкетування), що дозволить визначити найбільш оптимальні форми взаємодії ЗДО і батьків [41, с. 20].

Таким чином, реалізація вищеназваних умов сприятиме, на нашу думку, підвищенню якості мовного розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Висновки до першого розділу

Своєчасне і повноцінне оволодіння мовою є першою і найважливішою умовою становлення у дитини повноцінної психіки і подальшого правильного розвитку її. Своєчасне це розпочате з перших же днів після народження дитини; повноцінне — значить достатнє за обсягом мовного матеріалу і спонукає дитину до оволодіння мовою в повній мірі його можливостей на кожному віковому щаблі.

Формування образного мовлення має величезне значення для розвитку зв'язного мовлення, що є основою виховання і навчання дітей в старшому дошкільному віці. Діти здатні більш глибоко осмислювати зміст літературного твору і усвідомлювати деякі особливості художньої форми, що виражає зміст, тому можливість формування образного мовлення виникає в старшому дошкільному віці.

Найважливішими джерелами розвитку виразності дитячого мовлення є твори художньої літератури, усної народної творчості, у тому числі і малі жанри фольклору. Знайомство дошкільнят з малими формами фольклору впливає на розуміння ролі виразних засобів (порівнянь, метафор, синонімів і антонімів).

У дитячому садочку, у школі спеціально організують мовне середовище таким чином, щоб його розвиваючий потенціал зробити високим, оптимальним для кожної вікової групи. Мовне середовище з навмисне встановленим високим розвиваючим потенціалом називається штучним мовним середовищем.

Різні види мовних умінь формуються на основі наслідування, або в ході спеціального навчання. Ми розглянули фактори, що полегшують процес формування мовних умінь (фактори виділені відомим вітчизняним методистом М. Львовим):

1. Забезпечення гарного мовного середовища з дітьми багато говорять.

2. Наступний фактор не менш важливий для повноцінного мовного розвитку. Це позитивні емоції, які завжди супроводжують перші спроби говоріння-так зване гуління. Дослідники помітили, що воно з'являється зазвичай в присутності близьких людей і тільки тоді, коли дитина знаходиться в гарному настрої. Це є вплив позитивного емоційного настрою на мовний розвиток зберігається і надалі. Позитивні емоції стимулюють мовну активність малюків. Використання позитивного настрою пестушок, потішек, колискових та інших малих жанрів дитячого фольклору створюють саме той позитивний емоційний настрій, яким супроводжується виховний педагогічний вплив на процес формування мовних навичок дітей молодшого дошкільного віку.

3. Третій фактор мовного розвитку — потреба у самовираженні. Вплив цього чинника найпомітніше в процесі застосування ігрового фольклору-особливо найпростіших ігор-імпровазацій, або рольових ігор без поетично організованого тексту.

4. Прагнення до самовираження тісно пов'язане з прагненням до змістовного, повноцінного спілкування, яке також розглядається фахівцями як важливий фактор мовного розвитку людини. Прагнення до взаєморозуміння з дорослими змушує дитину вчитися користуватися мовою, оскільки вона на практиці переконується, що словами пояснювати набагато зручніше і легше, ніж плачем, жестами і звуками, повноцінна реалізація цього фактора може бути пов'язана з будь-яким видом дитячого фольклору, у якому є діалогічно організоване спілкування, особливо в присутності ігрової чи іншої задачі. Наприклад, можна використовувати обрядову поезію або календарний дитячий фольклор.

5. Крім прагнення до спілкування, дитина має потребу -пізнавати навколишній світ, і це пізнання тісно пов'язане з позначенням, називанням предметів і явищ дійсності. І тут дитячий фольклор може стати неоціненним джерелом різних знань, виражених в найбільш привабливих для маленької дитини формах - загадках, примовках, закличках і багатьох інших.

6. Наступним фактором, що стимулює розвиток мови, є мовна активність. Цікаві за формою і привабливе, інтригуюче для дитини зміст для самих маленьких-пестушки, колискові, потішки, примовки; для більш старших дітей — народні пісні, примовки, січки, різні словесні ігри, сприяють ефективній стимуляції мовної активності дітей.

7. Тренування фізіологічних механізмів мови. Розвиток фізіологічних механізмів мови, як відзначають вчені, відбувається успішно в процесі регулярного використання мовних вправ. Для мовних вправ ідеально підходять практично всі малі жанри дитячого фольклору - лічилки, скоромовки, замовки, заклички і ін. Роль цього фактора особливо велика на ранніх вікових етапах. Слухаючи мову дорослих і сумлінно вимовляючи окремі склади і їх поєднання в період дитячого лепету, дитина по суті приводить в рух і тренує ті фізіологічні механізми, які є основою говоріння і слухання. Своєчасне формування фізіологічних механізмів мови — це не тільки неодмінна умова оволодіння всіма її видами, а й показник стану здоров'я дитини.

Ефективним способом організації роботи з розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку є, на нашу думку, усна народна творчість, яка включає в себе різноманітні види. Створюючи умови для повноцінного сприйняття творів усної народної творчості, можна вирішити практично всі завдання методики розвитку мовлення. Особливо важливим, на нашу думку, є створення розвивального предметно-просторового середовища, науково-методичне забезпечення педагогів і батьків, створення умов для мовної мотивації та впровадження усної народної творчості в роботу з розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ФОЛЬКЛОРУ

2.1 Вивчення стану роботи з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку засобом усної народної творчості у закладах дошкільної освіти

Дослідження стану роботи з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку проводилося поетапно. При цьому на кожному етапі, у залежності від його завдань, застосовувалися відповідні методи дослідження: аналіз педагогічної літератури, організація констатуючого і формуючого експерименту, бесіда, діагностика.

Виходячи з мети дослідження, нами були визначені завдання експериментальної роботи:

1. Виявити рівень сформованості мовлення дітей старшого дошкільного віку.
2. Створити організаційно-педагогічні умови розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами усної народної творчості.
3. Визначити ефективність проведеної роботи в результаті повторної діагностики сформованості мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Мета констатуючого етапу експерименту - виявити вихідний рівень сформованості образного мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Поставлені завдання вирішувалися за допомогою різноманітних методів дослідження: бесіда, діагностика.

В експериментальній роботі нами була використана діагностична методика О. Ушакової та Є. Струніної (Додаток А) для виявлення рівня розвитку мовлення дітей, яка використовується на констатуючому і контрольному етапах роботи.

Зазначена методика визначає наступні рівні мовного розвитку:

I — високий;

II — середній (достатній);

III — низький.

Оцінка кожного рівня виражається в балах:

— 3 бали (високий рівень) ставиться за точну і правильну відповідь, яка надана дитиною самостійно.

— 2 бали (середній рівень) отримує дитина, яка допустила незначну неточність.

— 1 бал (нижче середнього) ставиться дитині, якщо вона не співвідносить відповіді з питаннями дорослого, повторює за ним слова, демонструє нерозуміння завдання.

Зразкові (можливі) відповіді дітей оцінюються після кожного завдання в такій послідовності:

- 1) правильна відповідь (3 бали);
- 2) частково правильна відповідь (2 бали);
- 3) неточна відповідь (1 бал).

У кінці перевірки проводиться підрахунок балів. Якщо більшість відповідей (понад 2/3) отримали оцінку 3 — це високий рівень. Якщо більше половини відповідей з оцінкою 2 — це середній рівень, а з оцінкою 1 — рівень нижче середнього.

Виявляються вміння:

Словник

- 1) активізувати імена прикметників і дієслова, підбирати точні за змістом слова до мовної ситуації;
- 2) підбирати синоніми і антоніми до заданих слів різних частин мови;
- 3) розуміти і вживати різні значення багатозначних слів;
- 4) диференціювати узагальнюючі поняття (дикі і свійські тварини).

Граматика

- 1) утворювати назву дитинчат тварин (лисиця-лисень, корова-теля); підбирати однокореневі слова, погоджувати іменники та імена прикметників в роді та числі;

2) утворювати важкі форми наказового і умовного способу (сховайся, потанцюй, шукав би); родового відмінка(зайчат, лошат, ягнят) ;

3) будувати складні речення різних типів.

Фонетика

1) диференціювати пари звуків с - з, с-ц, ш-ж, ч-щ, л-р, розрізняти свистячі, шиплячі та сонорні звуки, тверді і м'які;

2) змінювати силу голосу, темп мовлення, інтонацію в залежності від змісту висловлювання;

3) підбирати слова і фрази, які подібні за звучанням.

Зв'язне мовлення

1) у переказуванні літературних творів інтонаційно передавати діалог дійових осіб, характеристику персонажів;

2) складати опис, розповідь або міркування;

3) розвивати сюжетну лінію з серії картин, поєднуючи частини висловлювання різними типами зв'язків.

Діагностика на *констатуючому етапі* показала наступні результати:

високий рівень — 15%

середній рівень — 44%

низький рівень — 41%

На підставі отриманих даних діти були згруповані за трьома рівнями. Результати, отримані в ході констатуючого експерименту, подані в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати вивчення рівня розвитку мовлення у дітей

Рівні сформованості	Контрольна група дітей	Експериментальна група дітей
Високий рівень	12%	15%
Середній рівень	60%	44%
Низкий рівень	28%	41%

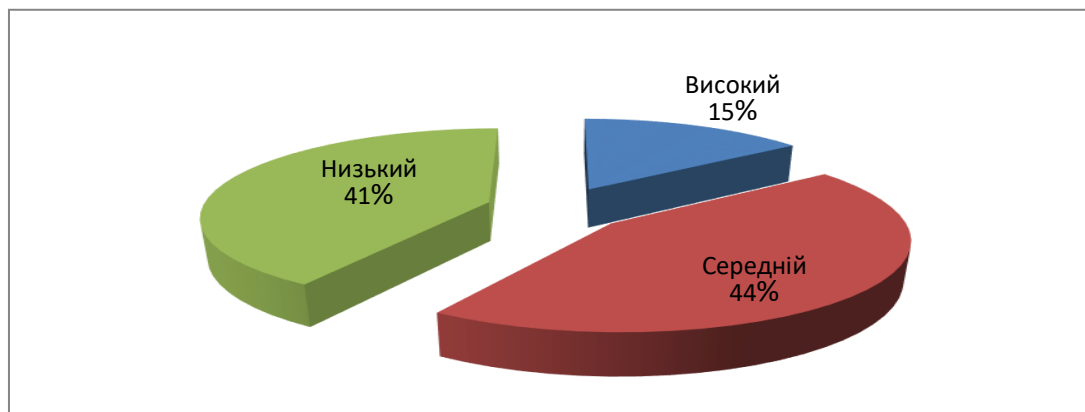

Рис. 1

Рисунок 1 — результати вивчення рівня розвитку мовлення у дітей (констатуючий етап експерименту у вигляді діаграми)

На основі отриманих даних можна зробити висновок, що діти мають практично однаковий рівень мовного розвитку. Далі ми провели аналіз умов для організації роботи з розвитку образного мовлення засобами усної народної творчості. Дані, отримані в результаті аналізу умов, подані в таблиці №2.

Таблиця №2

Результати аналізу умов організації роботи з розвитку мовлення дошкільників засобами усної народної творчості.

Умови	Створені в повному обсязі	Створенні в достатньому обсязі	Створенні в недостатньому обсязі	Не створенні
предметно-розвивальне мовне середовище		✓		
мовна мотивація дитини		✓		
науково-методичне забезпечення педагога та батьків			✓	
упровадження інноваційних методів навчання			✓	

Аналіз мовної мотивації дитини

Виявлення особливостей мотивації мовної діяльності у дошкільнят проходило в природних умовах групи, шляхом спостереження, бесіди і ретельного аналізу, які отримані у результаті експериментальних даних.

Дослідження проводилося в першій половині дня, в індивідуальній формі. При обстеженні з кожною дитиною був встановлений емоційно-позитивний контакт. Облік рівня мовного розвитку припускав, що дошкільнятам давалося максимальне підкріплення інструкції відповідною мімікою і жестами. Час роботи варіювався в залежності від індивідуальних особливостей дитини. В якості основних методів математичної обробки результатів виступили методи описової статистики (таблиці).

Вивчення професійної компетентності педагогів у питаннях розвитку образного мовлення дітей засобами усної народної творчості.

Для цього ми провели аналіз програми, за якою працюють педагоги контрольної та експериментальної групи.

У дитячому садку педагоги працюють за «програмою розвитку мовлення дітей дошкільного віку в дитячому садку», підготовленої на основі науково-дослідної роботи в лабораторії розвитку мовлення Інституту дошкільного виховання під керівництвом Ф. Сохіна та О. Ушакової. Вона увібрала в себе результати досліджень в галузі психології та лінгвістики, присвячені питанням: взаємодії мови і мовлення, мови і мислення, усвідомлення явищ мови і мови дитиною, характеристики ситуативної і контекстного мовлення дітей дошкільного віку. З урахуванням позицій багатьох учених в програмі реалізований принципово новий підхід: комплексне рішення на одному занятті різних, але взаємопов'язаних завдань, що охоплюють різні сторони мовного розвитку (фонетика, лексика, граматики) при його провідній ролі. У програмі визначена послідовність роботи з розвитку зв'язного мовлення: навчання називанню предмета (іграшки); виділення ознак, дій; складання спільного опису, потім розповіді, міркування; придумування творчих оповідань, казок.

Дані, отримані в результаті аналізу, показали, що впровадження усної народної творчості в роботу з розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку педагогами груп проводилося не часто.

У групах організуються ігротеки. Ігротеку для батьків ми проводимо 1 раз на місяць у другій половині дня. Її мета-демонстрація, отриманих дітьми, умінь, уявлень на ігровому матеріалі. Планування роботи з батьками щодо мовного розвитку не простежується.

Для подальшої роботи можна використовувати розроблений перспективний план з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами усної народної творчості.

Створення умов для повноцінного розвитку мовлення дітей, на нашу думку, включає:

- цілеспрямоване використання творів усної народної творчості, які відповідні віковим особливостям дітей у різних видах дитячої діяльності;
- підвищення професійної компетентності педагогів у питаннях розвитку образного мовлення дітей засобами фольклору;
- організація освітньої взаємодії з батьками щодо розвитку мовлення дітей засобами фольклору.

З метою створення умов для використання творів усної народної творчості, відповідних віковим особливостям дітей в різних видах дитячої діяльності, у закладі дошкільної освіти було організоване розвивального предметно-просторового середовища в дошкільному закладі. У всіх вікових групах ЗДО оформлені мовні куточки із включенням матеріалу з фольклору. Розроблено певні вимоги до їх змісту. Педагогами накопичений і систематизований різноманітний практичний матеріал для організації мовних ігор і занять: посібники для проведення артикуляційних вправ, комплекси пальчикових ігор, іграшки для розвитку правильного мовного дихання, тематичні альбоми, ігри для збагачення словникового запасу, формування граматичного складу, зв'язного мовлення, розвиток фонематичного слуху і дрібної моторики.

Необхідною роботою, на нашу думку, є також мовна мотивація дитини. Суттєвим завданням є формування педагогом позитивної мотивації для кожної дії дитини в процесі навчання, а також організація ситуацій, що активізують потребу в спілкуванні, уміння застосовувати різні, захоплюючі для дитини прийоми, що активізують їх мовну активність та ініціативність, сприяють розвитку творчих мовних умінь і навичок

Наявність мотивації мовлення означає, що у дитини є внутрішнє спонукання до того, щоб висловити свої думки, і воно впливає на перехід зразків у власну активну мову дитини. Це буває в невимушеному, природному середовищі спілкування. Таким чином, педагог повинен подбати про те, щоб наблизити характер спілкування з дітьми на заняттях до природних умов.

Педагоги у своїй роботі, використовували різноманітні методи і прийоми, форми роботи, що стимулюють мовну діяльність дітей. Це ігри-драматизації, складання загадок, чистомовки, використання опорних схем і картинок в навчанні розповідання і багато іншого[24, с. 25].

Одним із аспектів підвищення мотивації дошкільнят є заохочення. Слова схвалення, похвала дорослих допомагала самоствердженню, впевненості у власних вчинках. Заохочення було заслуженим (у межах можливостей дитини). Нами були проведені бесіди з батьками про можливість створення ситуації успіху. Використовувалися елементи казкотерапії.

Щодо підвищення професійної компетентності педагогів у питаннях розвитку образного мовлення дітей засобами усної народної творчості нами була запропонована наступна робота:

Педагоги знайомилися з новими методиками, вивчали публікації колег у відповідних журналах, покращуючи тим самим свій освітній рівень.

З метою підвищення компетентності педагогів у питаннях мовного розвитку дітей засобами усної народної творчості можна порекомендувати ряд заходів:

1. Педради щодо можливості розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами фольклору».

2. Консультації, щодо ознайомленню з сучасними методиками і технологіями з розвитку мовлення і М. Мурашківської, О. Ушакової; щодо формування зв'язного мовлення та дрібної моторики рук; про вікові закономірності мовного розвитку; про профілактику мовних порушень у дітей дошкільного віку.

При організації освітньої взаємодії з батьками щодо розвитку образного мовлення дітей засобами усної народної творчості можна використовувати мнемотаблиці. Використання цього прийому не тільки полегшує і практично прискорює процес запам'ятовування інформації, але і підвищує інтерес до досліджуваного твору, що важливо при передачі виразності тексту. Подана технологія допомагає не тільки педагогу, а й батькові у роботі з дитиною для заучуванні вірша напам'ять. Діти складають схему разом з вихователем в дитячому саду і малюють її за допомогою картинок-символів, можуть легко відтворити вірш вдома з батьками [31, с. 10].

Таким чином, необхідно відзначити, що створення умов для мовного розвитку дитини стало ефективним в роботі з розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку, як дошкільного загальноосвітнього закладу, так і у вихованні дитини поза ним.

Робота з розвитку (сприйняття і розуміння) образного мовлення проводиться я в двох напрямках:

— навчання в безпосередньо-освітніх видах діяльності: заняття, дидактичні вправи.

— навчання та закріплення знань дітей у повсякденному житті через дидактичні ігри та вправи, літературні вечори. Нами були використані такі методи роботи як: читання художнього твору, заучування напам'ять, переказ, бесіда, розгляд ілюстрацій, інсценування, творчі завдання, драматизації. Уся робота поділялася на наступні етапи:

1 етап — здійснювався підбір художньої літератури з темі роботи, складено збірка календарної обрядовості для роботи з дітьми, організовано предметно - розвивальне середовище.

На 2 етапі здійснювалася робота з розвитку образного мовлення за складеною збіркою обрядовості «Весняночка» через систему занять, у роботі з поетичними творами використовувалися нами в різних видах діяльності: у безпосередньо освітньої діяльності, у дидактичних іграх, у бесідах, у спостереженнях, у загадках, фразеологічних оборотах, в інсценуваннях, було проведено підсумкове літературне свято за участю батьків.

Для організації роботи з розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку нами було розроблено збірку обрядовості, використання творів усної народної творчості з метою підвищення рівня розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Для безпосередньої освітньої діяльності щодо ознайомлення з усною народною творчістю відбирали твори різних жанрів. Відомо, що чим частіше діти їх чують, тим більше вони вбирають гармонію слова, тому що казки, вірші роблять свій вплив на мову дитини. Робота була спрямована на розвиток сприйняття і розуміння образної мови, уміння використовувати образні вирази в мові.

На заняттях з ознайомлення з художніми творами діти вчать розуміти розвиток літературного образу і засобів художньої виразності, показували відповідність художніх засобів ліричному образу, звертали увагу дітей на явища дійсності, які відображені у творі.

Попередній досвід живого спілкування з природою дає можливість легше зрозуміти, осмислити, емоційно сприйняти художній твір, спонукати дітей висловити своє ставлення до даного явища. Робота була спрямована на підготовку дітей до сприйняття поетичного твору. Основною метою було донести до дітей не тільки зміст вірша, а й його емоційний підтекст, відкрити дитині красу і неповторність поетичної мови.

Для повноцінного сприйняття і розуміння дітьми при ознайомленні з поетичними творами ми розробили спеціальні способи роботи з творами. Сприйняття поезії процес глибоко індивідуальний. Спостереження показували, що не всі діти однаково проявляють своє ставлення до прочитаного. У кожної дитини свій темп передачі пережитих почуттів, емоційний стан. Усе це вимагало від нас диференційованого підходу до них: одних спонукали до відповіді, інших, більш емоційних співпереживати [36, с. 17]. Після читання творів діти відповідали на питання, що з'ясовують, як вони зрозуміли зміст твору, чи помітили незвичайні слова і вирази, які сказані персонажами, якими словами характеризуються герої твору.

Для забезпечення повноцінного розвитку образного мовлення, поряд із заняттями широко використовувалися і моменти повсякденного життя, які дають великі можливості для закріплення і активізації мовних навичок, отриманих дітьми на заняттях.

У процесі роботи перевірялося, чи розрізняють діти жанр твору (вірш, розповідь, казка), особливості сюжету, композиції (казкові повтори, зачини, кінцівки), образно виразні засоби художнього твору. У процесі перевірки з'ясовується, чи мають діти навик запам'ятовування засобів художньої виразності: образних слів і словосполучень, описів, епітетів, порівнянь.

Пояснення незнайомих слів — обов'язковий прийом, що забезпечує повноцінне сприйняття твору. Необхідно пояснювати дітям значення тих слів, без розуміння яких ставав неясним основний сенс тексту, або заміна на інше слово.

Синоніма, то в поезії цей прийом не допустимо, так як втрачається індивідуальність мови автора. Тому попередньо перед читанням роз'яснювали дітям значення того чи іншого слова або виразу, при розгляданні ілюстрації задавали дітям питання про значення даного слова.

Виконання самостійних завдань з пошуку потрібних слів постійно підтримує у дітей інтерес до слова, показує, як багато граней може бути у

одного і того ж слова. Надалі ця робота може викликати прагнення відтворити власні казки, оповідання, вірші.

Засвоєні на заняттях навички діти почали переносити в самостійну діяльність. Вони читають вірші, загадують загадки, вносять в цей процес елемент творчості; придумують свої загадки, розглядають книги, переказують їх зміст, оцінюють ілюстрації, зіставляючи з текстом; грають у заняття з рідної мови; оцінюють виразність читання своїх товаришів, інсценують казки. Результати нашої роботи показали, що вірш не залишає дітей байдужим, це знаходить у них емоційний відгук, якщо сприйняттю художнього твору приділяється належна увага з боку дорослих.

Можна сказати, що усна народна творчість сприяла розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку через спеціально відібрані твори фольклору, які відповідають віку дітей не тільки на спеціальних заняттях з розвитку мовлення, але і в повсякденному житті.

Результати вивчення стану роботи з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку засобом усної народної творчості

У цьому розділі представлений аналіз експериментальної роботи, дана інтерпретація її результатів і на цій основі уточнені основні положення висунутої нами гіпотези. З метою перевірки ефективності організаційно-педагогічних умов, необхідних для організації роботи з розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами фольклору, ми провели порівняльний аналіз даних обстеження дітей контрольної та експериментальної груп.

Методика контрольного експерименту була ідентична методиці констатуючої частини дослідної роботи. Для збору та аналізу даних контрольного експерименту були використані ті ж критерії оцінювання рівня розвитку мовлення дітей.

На контрольному етапі нами повторно була проведена діагностична методика О. Ушакової та Є. Струніної для виявлення рівня розвитку мовлення дітей експериментальної та контрольної групи.

Результати динаміки розвитку образного мовлення дітей у ході дослідження у закладі дошкільної освіти

Етапи експерименту	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	ЭГ	КГ	ЭГ	КГ	ЭГ	КГ
Констатуючий	15%	12%	44%	40%	41%	48%
Контрольний	38%	24%	56%	50%	16%	30%

Аналіз кількісних даних дозволив нам зробити наступні висновки.

— До низького рівня віднесено в експериментальній групі 16%, а в контрольній групі — 28% дітей.

Ці діти, не співвідносять відповіді з питаннями дорослого, повторюють за ним слова, демонструють нерозуміння завдання. Частково правильні відповіді.

— До середнього рівня віднесено в експериментальній групі 56 %, у контрольній також — 50% дітей.

Ці діти допускають незначну неточність, відповідають за провідних питань і уточнень дорослого. Їх відповідь неточна.

— До високого рівня віднесено в експериментальній групі 38 %, у контрольній також — 24% дітей.

Аналіз даних показав, що в групі значно покращилися умови для організації роботи з розвитку мовлення дітей, поповнилось предметно-розвивальне мовне середовище, що сприяє мовній мотивації, науково-методичне забезпечення батьків і педагогів через спеціально організовані форми роботи з включенням усної народної творчості.

Таким чином, можна зробити висновок, що розвиток образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами усної народної творчості на етапі констатуючого і контрольного експерименту в експериментальній групі значно змінилося.

Аналіз умов для організації роботи з розвитку образного мовлення засобами усної народної творчості

Умови	Створені в повному обсязі	Створені в достатній мірі	Створені не в повному обсязі	Не створенні
предметно-розвивальне мовне середовище	✓			
мовна мотивація дітей	✓			
науково-методичне забезпечення педагогів та батьків	✓			
впровадження інноваційних методів навчання	✓			
створення матеріально-технічної бази		✓		

Підсумки проведеної роботи дозволяють нам зробити висновки про ефективність проведеної роботи.

Твори народної творчості завжди були близькі природі дитини. Простота цих творів, багаторазова повторюваність елементів, легкість запам'ятовування, можливість обігрування та самостійна участь дітей, і вони із задоволенням використовують їх у своїй діяльності.

При знайомстві дитини з чудовим світом народної творчості, ми відкриваємо для нього життя суспільства і навколишньої її природи. Велику роль відіграє усна народна творчість у патріотичному та інтернаціональному вихованні, у вихованні любові до Батьківщини, до її великого народу та інтересу до людей інших національностей.

Створення організаційно-педагогічних умов для розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку є необхідним при знайомстві дітей з усною народною творчістю.

Роблячи висновок з аналізу виконаної роботи, можна дійти до висновку, що усна народна творчість є ефективним засобом розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку за умови цілеспрямованого використання творів усної народної творчості, відповідних віковим особливостям дітей у різних видах дитячої діяльності, підвищення професійної компетентності педагогів у питаннях розвитку образного мовлення дітей засобами усної народної творчості, організацією освітньої взаємодії з батьками щодо розвитку образного мовлення дітей засобами усної народної творчості.

2.2. Створення збірки календарної обрядовості

Подана збірка присвячена проблемі духовно-морального виховання дітей дошкільного віку. Вона містить практичний матеріал календарних обрядових свят і краєзнавчих заходів для дітей дошкільного віку (5-7 років). Запропоновані матеріали спрямовані на виховання духовної культури дітей, розвиток їх моральних якостей, творчих здібностей, етичного ставлення до навколишнього світу, підвищення педагогічної культури батьків, залучення їх до участі у вихованні у дітей духовних цінностей.

Збірник адресований вихователям дошкільних освітніх установ, музичним керівникам, корисні рекомендації в поданому посібнику знайдуть і батьки дошкільників. Завданням посібника є надання практичної допомоги педагогам у придбанні та освоєнні тематичних знань як теоретичного, так і практичного характеру.

Очікувані результати:

- Формування поваги до традиційних цінностей: любов до батьків; повага до старших, літніх людей.
- Прояв патріотичних почуттів-любові до Батьківщини, рідного краю, гордість за свою країну, її досягнення.

- Формування уявлень про соціокультурні цінності нашого народу, про вітчизняні традиції і свята, через співпереживання і безпосередню участь у спільній діяльності.
- Засвоєння дітьми усної народної творчості, пісень, декоративно-прикладного мистецтва.
- Створення єдиного освітнього простору між учасниками освітніх відносин.

У методологічну основу розробки і реалізації Українського державного освітнього стандарту дошкільної освіти була закладена концепція духовно-морального розвитку і виховання особистості громадянина України.

Для створення збірки були проаналізовані вимоги, що висуваються до електронних навчальних посібників, розглянуто новий напрям дистанційного навчання «електронна педагогіка», виявлені основні особливості та вимоги електронної педагогіки, розглянуто поняття педагогічного дизайну.

Для створення електронного навчального посібника було проведено огляд та аналіз літератури. Знайдена інформація була вивчена і структурована.

У роботі також запропоновано ряд творів календарної обрядовості, які рекомендується виконувати для розвитку мовлення старшого дошкільного віку.

Матеріали роботи досліджуються на основі вивчення та розуміння аналізу даних щодо підбору фольклору. В обробці матеріалу використані методи порівняльного аналізу, класифікації та типологізації.

Ми вирішили створити збірку календарно-обрядових творів «Весняночка» (Додаток Б). Новизна проекту в тому, що заявлена тема виходить за рамки дошкільної програми.

Під час роботи були виявлені такі проблеми:

1. Брак часу для проведення дослідження.
2. Нечисленність дитячого колективу.
3. Фольклор недостатньо повно вивчається в закладі дошкільної освіти.

Цілі проекту:

1. Прилучення до усної творчості свого народу.
2. Знайомство з багатством, різноманітністю жанрів і особливостями фольклорних текстів, що побутують на території нашого району.
3. Удосконалення навичок роботи з фольклорним текстом.
4. Складання збірника календарної обрядовості «Весняночка».

Завдання проекту:

1. Узагальнити і систематизувати знання, вміння і навички, які отримані при вивченні календарної обрядовості.
2. Побачити, що усна народна творчість для дітей-частина загальної духовної культури народу, відображення в ньому національних рис характеру, народних традицій, уявлень про добро і зло.
3. Навчитися самостійно отримувати, обробляти і узагальнювати інформацію з використанням комп'ютерних технологій в процесі роботи над проектом.

Методи дослідження:

1. Теоретичний;
2. Діагностичний;
3. Історичний;
4. Проектування;
5. Експеримент;
6. Описовий;
7. Анкетування;
8. Аналіз документації.

Передбачувані результати реалізації проекту:

- 1) відкриття для учнів можливостей відчутти колорит і самобутність рідного слова, зрозуміти глибинні процеси, які відбувалися і відбуваються в мові, усвідомити його місце і роль у формуванні національної культури;
- 2) удосконалення системи навчання школярів на основі використання комп'ютерних технологій;

3) поповнення інформаційної бази методичного супроводу курсу «Фольклор».

4) публікація матеріалів проекту у збірнику фольклорних творів рідного краю.

Цільові групи проекту:

- 1) діти старшого дошкільного віку;
- 2) педагоги закладів дошкільної освіти, які можуть використовувати матеріали з календарної обрядовості, які отримані в процесі реалізації проекту, у навчальному процесі.

Теоретична основа проекту

У проекті реалізовані актуальні в даний час особистісно - орієнтований і комунікативно-когнітивний підходи до навчання, що виражається у встановленні взаємозв'язку між процесом вивчення і процесом використання мови, в інтеграції навчальної та позаурочної діяльності.

Зміст проекту

Цей проект заснований на вивченні календарної обрядовості українського народу. Це важливий елемент філологічної освіти та загального розвитку дітей дошкільного віку.

Наш край багатий фольклорними традиціями: є ще люди, які пам'ятають і бережуть народні обряди, пісні, легенди і казки. У де яких містах досі існують найдавніші обряди.

Порядок і послідовність роботи над проектом

Планування роботи

Разом з дошкільниками ми намітили, кого потрібно відвідати, які питання будемо задавати при зборі фольклорних творів, які жанри фольклору становлять особливий інтерес.

Збір фольклорних творів

1. Використання Інтернет - ресурсів.
2. Використання друкованих джерел.

Редагування текстів

Зібрані тексти ми відредагували, зберігаючи особливості проведення обрядів.

Компонування

Фольклорні твори розподілили за розділами:

- ЗИМОВОВИЙ ЦИКЛ;
- ВЕСНЯНИЙ ЦИКЛ;
- РИТУАЛЬНО-МІФОЛОГІЧНА ОСНОВА ЛІТНЬОГО ЦИКЛУ;
- ОСІННІЙ ЦИКЛ.

Результатом роботи календарної обрядовості експедиції стала збірка «Весняночка» (фольклорні твори нашого краю).

Механізм реалізації проекту — реалізація проекту розрахована на усі періоди.

Вивчення календарної обрядовості необхідне. Воно сприяє розвитку морально - моральних якостей людини, долучає до рідної та світової духовної культури, а також сприяє закріпленню національних традицій і забезпечує спадкоємність поколінь.

Зустріч з усною народною творчістю завжди свято. Звертаючись до фольклорного тексту, ми тим самим розширюємо свій кругозір. Адже фольклор — комора духовної культури людини.

Висновки до другого розділу

Підсумки проведеної експериментальної роботи дозволяють нам зробити висновки про ефективність проведеної роботи.

Твори народної творчості завжди були близькі природі дитини. Простота цих творів, багаторазова повторюваність елементів, легкість запам'ятовування, можливість обігрування та самостійної участі залучають дітей, і вони із задоволенням використовують їх у своїй діяльності.

При знайомстві дитини з прекрасним світом народної творчості, ми відкриваємо для неї життя суспільства та навколишньої їй природи. Велику роль відіграє усна народна творчість у патріотичному та інтернаціональному вихованні, у вихованні любові до Батьківщини, до її великого народу та інтересу до людей інших національностей.

Створення організаційно-педагогічних умов для розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку є необхідним при знайомстві дітей з усною народною творчістю.

Аналіз передового досвіду у закладах дошкільної освіти свідчить про позитивний вплив малих жанрів фольклору на розвиток мовлення дошкільника. Тому необхідна розроблена та методично - обґрунтована збірка календарної обрядності для дітей на весь період перебування дитини в закладі дошкільної освіти починаючи з старшої дошкільної групи та закінчуючи підготовкою до школи.

Виходячи з аналізу виконаної роботи, можна прийти до висновку, що усна народна творчість є ефективним засобом розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку за умови цілеспрямованого використання творів усної народної творчості, відповідних віковим особливостям дітей у різних видах дитячої діяльності, підвищення професійної компетентності педагогів у питаннях розвитку образного мовлення дітей засобами усної народної творчості,

ВИСНОВОК

Наша робота була орієнтована на виявлення оптимальних умов мовного розвитку дітей старшого дошкільного віку засобом фольклору. У зв'язку з поставленою метою в першому розділі нашого дослідження розглянуто стан досліджуваної проблеми в психолого-педагогічній науці, проаналізовано особливості розвитку мовлення старших дошкільників і вплив малих жанрів фольклору на розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Метою даного дослідження було теоретично обґрунтувати, визначити та експериментально перевірити ефективність роботи з розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами усної народної творчості.

Для досягнення мети дослідження ми вирішили ряд завдань:

Вирішуючи перше завдання, ми вивчили особливості мовного розвитку дітей старшого дошкільного віку. Визначилися з таким поняттям, як «мова», розглянули особливості мовлення дітей старшого дошкільного віку з позиції дослідників в поданій галузі.

Вирішуючи друге завдання, ми вивчили можливості використання творів усної народної творчості в роботі з дітьми старшого дошкільного віку. У другому розділі розглянуто відомі методики роботи з використанням малих жанрів фольклору, прийоми і форми роботи, які пропонувалися Ю. Іларіоною, Є. Тихеевою, А. Бородич, С. Бухвостовою, О. Ушаковою, А. Усовою, А. Мацкевич, В. Шевченко та ін.

Аналіз теоретичних положень та методичних висновків дозволив подати результати дослідно-експериментальної роботи щодо використання малих жанрів фольклору в процесі розвитку дитячого мовлення. Простежили динаміку зміни рівня мовного розвитку в процесі експериментальної роботи. За інших рівних умов на початковому етапі формування експерименту рівень розвитку дітей у контрольній та експериментальній групах був приблизно

однаковий. Аналіз результатів експериментальної групи до і після формуючого експерименту свідчить про ефективність розробленого нами комплексу методів і прийомів. Експериментальна група покращила свої результати. Відсоток дітей з низьким рівнем розвитку зменшився на десять відсотків. Відповідно кількість дітей із середнім і високим рівнем розвитку збільшилася на двадцять відсотків.

У процесі роботи були помічені такі зміни:

- у дітей підвищився інтерес до усної народної творчості, вони використовують у своїй промові прислів'я, приказки, у сюжетно-рольових іграх – потішки, самостійно організовують народні ігри – забави за допомогою лічилок;
- у батьків також помічений підвищений інтерес до використання малих жанрів фольклору в мовному розвитку дітей вдома. Із задоволенням розучують з дітьми і підбирають прислів'я та приказки, пояснюють дітям їх сенс.

Виходячи з аналізу дослідно-експериментальної роботи, можна прийти до висновку, що наша гіпотеза про те, що рівень мовного розвитку дітей старшого дошкільного віку підвищується, якщо:

- педагоги дошкільної освіти будуть зацікавленими керівниками процесу мовного розвитку;
- буде організовано спеціальне навчання рідної мови з використанням малих форм фольклору не тільки на спеціальних заняттях з розвитку мовлення, а й в інших режимних моментах;
- малі жанри фольклору будуть відібрані адекватно віку дітей для навчання і розвитку мови.

Якщо організована систематична робота старшим дошкільникам, малі жанри фольклору доступні їх розуміння і усвідомлення. Використання малих форм фольклору в розвитку мовлення дітей здійснюється сукупністю різноманітних засобів і форм впливу на них. Таким чином, використання малих форм фольклору в мовному розвитку дітей цілком виправдовує себе.

Вирішуючи третю задачу, ми теоретично обґрунтували і експериментально перевірили організаційно-педагогічні умови розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами усної народної творчості. Проведена робота довела, що усна народна творчість є ефективним засобом розвитку образного мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Дивлячись на вище сказаному, слід підкреслити, що ми вирішили всі поставлені перед нами завдання, а, значить, гіпотеза, висунута нами, підтвердилася.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєва М. М., Яшина В. І. Методика розвитку мови і навчання рідної мови дошкільнят. Київ: Академія, 2000. 400с.
2. Алексєєва М. М., Яшина В. І. Мовленнєвий розвиток дошкільників. Київ: Академія, 1999. 159с.
3. Анікін В. П. Українські народні прислів'я, приказки, загадки, дитячий фольклор. Київ: Академія, 1957. 240с.
4. Аполлонова Н. А. Залучення дошкільників до української національної культури. 1992 №5-6. С.5-8.
5. Боголюбська М. К., Шевченко В. В. Художнє читання і розповідання в дитячому саду. Київ: Просвещение, 1970. 148с.
6. Бородич А. М. Методика розвитку мовлення дітей. Київ: Просвещение, 1981. 255с.
7. Бухвостова С. С. Формування виразної мови у дітей старшого дошкільного віку. Курск: Академія Холдинг, 1976. 178с.
8. Венгер Л. А., Мухіна В. С. Психологія. Київ: Просвещение, 1988. 328с.
9. Виховання дітей у старшій групі дитячого садка. Упоряд. Г. М. Лямина. Київ: Просвещение, 1984. 370с.
10. Генералова М. О. Народні казки у житті малят. Дошк. виховання. 1985. №11. 24с.
11. Давидова О. І., Федоренко В. І. Колискові пісні як специфічний захисний механізм етносу. Психолого-педагогічні проблеми сучасної освіти. Збірник наукових статей. Барнаул: БДПУ, 2001. С.128-133.
12. Давидова О. І. Етнопедагогічна підготовка студентів - майбутніх фахівців дошкільної освіти. Барнаул: БДПУ, 2000. 183с.
13. Даль В. І. Прислів'я та приказки. Народна поетична творчість. Хрестоматія по фольклористиці. Ю. Г. Круглов. Київ: Вища школа, 1986. С.185-193.

14. Дитяча психологія. Під ред. Я. Л. Коломинського, Е. А. Панько. Київ: Університетське, 1988. 399с.
15. Дитинство: Програма розвитку та виховання дітей в дитячому садку. За ред. Т. І. Бабаєвої, З. А. Михайлової, Л. М. Гурович. Київ: Акцідент, 2006. 205с.
16. Ельконін Д. Б. Дитяча психологія: розвиток від народження до семи років. Київ. 1960. 348с.
17. Загрудінова М. Н., Використання малих фольклорних форм. Дошк. воспитание 1991. № 9. С.16-22.
18. Заняття з розвитку мовлення в дитячому садку. Програма і конспект. Під ред. О. С. Ушакової. Київ: Досконалість, 2001. 368с.
19. Ілларіонова Ю. Г. Навчайте дітей відгадувати загадки. Київ: Просвещение, 1976. 127с.
20. Карпінська Н. С. Художнє слово у дітей (ранній та дошкільний вік). Київ: Педагогіка, 1972. 143с.
21. Клименко Г. П. Використання прислів'їв і приказок регулярно працюючи з дітьми (підготовча до школи група). Дошк. воспитание. 1983. №5. С. 34-35.
22. Концепція дошкільного виховання. Збірник діючих нормативно-правових документів та науково-методичних матеріалів. Київ: АСТ, 2010. С.8-34.
23. Криницина Н. А., Діти люблять потішки. Дошк. воспитание.1991. №11.С.16-17.
24. Кудрявцева Є. Р. Використання загадок в дидактичній грі (старший дошкільний вік). Дошк. воспитание.1986. №9. С.23-26.
25. Мацкевич А. Я. Малі жанри фольклору – дошкільнятам. Робота з книгою в дитячому садку. Упоряд: В. А. Богуславська, В. Д. Разова. Київ: Просвещение, 1967. С.46-60.
26. Мельников М. Н. Народний дитячий фольклор. Київ: Просвещение, 1987. 239с.

27. Мухіна В. С. Дитяча психологія. Київ: ТОВ "Апрель-Пресс", ЗАТ "ЕКСМО-Прес", 1999. 315с.
28. Народна педагогіка і виховання. Київ: Широкова Е. Ф., Філіппова Ж.Т., Лейко М. М., Шувалова М. Н. Барнаул: БДПУ, 1996. 49с.
29. Народне мистецтво у вихованні дітей. Під ред. Т. С. Комарової. Київ: Педагогічне товариство України, 2000. 256с.
30. Орлова Н.О. Використання прислів'їв і приказок з дітьми. Дошк. виховання. 1984. №4. С.8-11.
31. Підготовча до школи, група в дитячому садку. За ред. М.В.Залужський. Київ: Просвещение, 1975. 368с.
32. Програма розвитку дитини дошкільного віку « Я у Світі ». Наук. кер. та заг. ред. О. Л. Кононко. Київ: Світич, 2009.
34. Подорож по Країні Загадок. Упоряд : Шайдурова Н.В. Барнаул: БДПУ, 2000. 67с.
35. Розвиток мовлення дітей дошкільного віку. За ред. Ф.А. Сохіна. Київ: Просвещение, 1984.-223с.
36. Романенко Л. А. Усна народна творчість у розвитку мовної активності дітей. Дошк. виховання. 1990 №7. С.15-18.
37. Рибникова М. А. Загадка, її життя і природа. Українська народна поетична творчість. Хрестоматія по фольклористиці. Упоряд : Ю. Г. Круглов. Київ: Вища школа, 1986. С.176-185.
38. Українське народна поетична творчість. Під ред. А.М. Новікової. Київ: Вища школа, 1986. 135с.
39. Українська народна творчість і обрядові свята в дитячому садку. За ред. А. В. Орлової. Володимире: Академія, 1995. 185с.
40. Сергєєва Д. А. Як мова говорить, немов річечка дзюрчить ... (малі фольклорні жанри у трудовій діяльності дошкільнят). Дошк. виховання.1994. №9. С.17-23.
41. Соловйова О. І. Методика розвитку мови і навчання рідної мови в дитячому садку. Київ: Просвещение, 1966. 176с.

42. Стрельцова Л. О. Вчіть дітей любити рідну мову. Дошк. виховання. 1999 №9. С.94-97; №11. С.77-80; №12. С.101-104.
43. Тарасова Т. О. Хлопчик - мізинчик, де ти був? (Про роль ігор - забав в житті дошкільника) . Дошк. виховання. 1995 №12. С.59-62.
44. Тихєєва Є. І. Розвиток мови дітей (раннього та дошкільного віку). Київ: Просвещение, 1981. 159с.
45. Усова А. П. Народно творчість в дитячому саду. Київ: Просвещение, 1972. 78с.
46. Ушакова О. С. Розвиток мовлення дітей 4-7 років. Дошк. виховання. 1995 №1. С.59-66.
47. Ушакова О. С., Струнина Е. А. Методики виявлення рівня мовного розвитку дітей старшого дошкільного віку. Дошк. виховання. 1998 №9. С.71-78.
48. Федоренко Л. П., Фомічова Г. А., Лотарев В. К. Методика розвитку мовлення дітей дошкільного віку. Київ: Просвещение, 1977. 239с.
49. Фольклор як засіб духовного самозбереження українського народу. Інтеграція загальної та додаткової освіти. Матеріали науково-практичної конференції. Л.В. Волобуєва. Барнаул: Графікс, 1998. 84с.
50. Фольклор — музика — театр. Під ред. С.М. Мерзлякової. Київ: Владос, 1999. 214с.
51. Хмелюк М. О. Використання загадок в роботі з дітьми. Дошк. виховання. 1983. №7. С.18-21.
52. Чуковський К. І. Від двох до п'яти. Київ: Педагогіка, 1990. 384с.
53. Шергін Б. В. Одна справа робиш, інше не псуй. Прислів'я в оповіданнях. Київ: Дитяча література, 1977. 32С.
54. Шинкар Г. Л., Новикова І. Д. Використання фольклору в роботі з дітьми молодшого віку. Дошк. виховання. 1990 №10. С.8-15.
55. Щоденник вихователя: розвиток дітей дошкільного віку. За ред. О.М.Дьяченко, Т. В. Лаврентьєвої. Київ: ГНОМ, 2001. 144с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Діагностика мовних умінь дітей старшого дошкільного віку засобами малих жанрів фольклору (на основі діагностики мовного розвитку О. Ушакової, Є. Струниной)

1. Відгадай загадку:

Довгі ноги, довгий ніс,
По болоті ходить скрізь.

(Лелека)

Чому ти вважаєш, що це лелека?

Які ще ти знаєш загадки?

2. Про що йдеться в прислів'ю « Вовків боятися-в ліс не ходити »?

Що означає слово «ліс»?

Як ти його розумієш?

Які ти знаєш прислів'я і приказки про працю?

3. Подбери прислів'я близьку за змістом «Або пан, або пропав».

Як сказати по іншому?

4. Про що йдеться в прислів'ю « Боятися вовка — в ліс не ходити ».

Склади свою пропозицію щодо слова «ходити».

5. Повтори за мною

Жовтий жук купив жилет,
Джемпер, джинси та жакет.

Які звуки зустрічаються найчастіше?

Які ти ще знаєш скоромовки?

6. Закінчіть прислів'я:

— Слово – не горобець, вилетить – ... *(не ввіймаєш)*.

— Хочеш їсти калачі – не сиди на ... *(печі)*

— Батьківщина – мати, умій за неї...*(постояти)*.

— У чужій сторонці не так світить і ... *(сонце)*

— Хочеш собі добра, не роби нікому ... *(зла)*

— За гроші честі не ...*(купиш)*

10. Які ти знаєш колискові пісні?

11. Які ти знаєш лічилки?

ЗБІРКА КАЛЕНДАРНОЇ ОБРЯДОВОСТІ

«ВЕСНЯНОЧКА»

ЗИМОВИЙ ЦИКЛ

Серед усіх слов'янських народів новорічна пісенність найбільше розвинена в українців. Менше пісень в Білорусії, і тільки окремі зразки зафіксовано в Україні щедрівок виразно виділяються дві групи тем: землеробство і сім'я. Новорічні обряди здавна наповнювалися турботою про долю майбутнього врожаю. Не тільки співали “В полі, полі плужок ходить”, але, наприклад, парубки, що водили “Маланку” у Подністров'ї, носили з собою до хати плуг або чепіги і робили вигляд, що орють [1, с. 20].

Відголоски віри у міфічну силу слова (вербальна магія) знаходяться у структурі пісень: більшість з них двочастинні — складаються із заспіву і приспіву. Саме у приспіві лунають часто формули побажань та звертань на зразок: “Щедрий вечір”, “Добрим людям на здоров'я!”, “Святий вечір!”. А у звертанні “Ой дай, Боже!” простежується спадкоємність від язичництва, коли подібне звертання звучало “Ой Даждьбоже!” — тобто, звеличувався язичницький бог сонця, у ім'я якого палали ритуальні вогні у дні весняного рівнодення :

*За рікою, за бистрою
впоять ліси дрімучі;
А в тих лісах вогні горять,
Вогні горять великі.
Навкруг вогнів ослони стоять,
Ослони стоять дубові.
«а тих ослонах добрі молодці,
Добрі молодці, красні дівиці,
Співають пісні, колядочки:
Посередині старий сидить,
Він гострить свій булатний ніж,
Біля нього козел стоїть,
Хочуть козла зарізати... [1, с. 290].*

Різдвяні замовляння часто співалися у віршовій формі:

*Смерте, смерте, іди на ліси,
Смерть з Морозом танцювала,
танцювала і співала,
Йди на безвість, йди на море,
І ти, Морозе, великий і лисий,
а за море почвалала.*

Не приходь до нас із своєї комори! [1, с. 120].

В колядках господареві основні мотиви — аграрно-господарчі та сімейно-побутові. Йому бажають багатства, здоров'я, його родині — щастя. Господар порівнюється з місяцем, його дружина — з сонцем або зорею, діти — з зіроньками; або дружина — з калиною, діти — з квітами, сам господар — з виноградом. Внаслідок переліку складу членів родини виникають постійні порівняння та епітети, часто з варіантами.

*А в дядька Тимка гарна жона:
По двору ходить, як місяць сходить,
У хату ввійшла, як зоря зійшла,
За стіл сідає, як золото сяє.
Не садить, дядьку, жінки коло віконця,
Коло віконця, коло дірочки,*

Бо вкрадуть дядину замість дівочки. [2, с. 20].

За традицією зберігаються художні образи, які колись були магичними, а тепер висловлювані в дещо гіперболізованих формах. Насиченість колядок і щедрівок піднесеними образами, метафорами (господар — місяць, тощо) виникла у часи, коли існувала віра у надприродну силу слова: те, що сказане — так вірили — має збутися. І новорічні пісні зберегли сліди цієї “магії” словесних побажань-заговорів. Серед них помітно три лінії: захист людини від дії ворожих сил, забезпечення господарчого та сімейного добробуту, передбачення майбутнього (ворожба, побажання тощо). Усі ці риси змісту направлені на ідеалізацію та поетизацію селянського побуту, сповненого в будні тяжкої праці [3, с. 30].

У тебе вівси жєброванії,
 У тебе корови, як обороги,
 У тебе ячмені золотії,
 У тебе вівці гори покрили,
 У тебе коні все турецькїї,
 У тебе худоби без рахуби,
 У тебе стрільби все стрілецькїї,
 У тебе скрині все кованії,
 У тебе воли, як стодоли,
 У них червінці нерахованії [2, с. 234].

Колядки та щедрівки — дві основні групи пісень зимових обрядових свят. Є місцевості, де колядки і щедрівки не розрізняються співаками. Там, де їх розрізняють, це відбувається на підставі приурочення: колядки співають від Різдва до 31 грудня, а щедрівки — на Новий рік та на водохреща. Однак, це пізній розклад в народі пісень дуже давнього, язичницького походження.

В науковій фольклористиці розрізнення колядок і щедрівок відбувається на основі складочислової форми. До щедрівок відносять усі пісні розміру (4 + 4) без приспіву та з приспівом і, зрідка, (5 + 5) з приспівом, що має будову (4 + 4). До колядок зараховують пісні структури (5 + 5) з різноманітними приспівами: (3 + 5 + 5 + 3), з 4-складовим приспівом та ін. Звичайно, і серед колядок, і серед щедрівок трапляються й інші форми, зокрема (6 + 6). Ще однією допоміжною ознакою розрізнення колядок і щедрівок служить приспів. Як правило, в колядках це “Святий вечір!”, а в щедрівках “Щедрий вечір!”.

Що у полі, полі стояла береза.
 Щедрий вечір, добрий вечір
 Добрим людям на здоров'я.
 А на тій березі золотая корка,
 А з тії корки - золотая чаша,
 А із останків - золотая чарка,

А із обрізків - золотий перстеник [2, с. 69].

Іншої думки О. Знойко, який вважає, що величання першої борозни пов'язане з культом плуга (сузір'я Оріона), який у цей час «падає на землю» як дарунок від магічного коваля, що навчив людей орати землю:

*Кличе з неба золота мати:
 На приздобу — окрасу —
 — Гей, ясні звізди-зориці!
 — Славлять Дривина вони,
 Завтра святочний день, празник,
 Бо юнак то над юнаками.
 Великий Дривинів день.
 Він то вчив, наставляв,
 Ось на землі вже дівчата зійшлись
 Як плугом треба орати,
 У старця старого,
 Як біле сіяти
 Віють там цвіти на плуг [2, с. 71].*

Ладові структури колядок і щедрівок належать до типово обрядового пласта, як і мелодика, однак не до найдавнішої його частини. Існує чітка поляризація наспівів на мажорні і мінорні, — значно сильніша, ніж в інших обрядових жанрах. Це — вплив мажоро-мінору. За внутрішньою будовою ладових структур колядки та щедрівки показують велику різноманітність [1, с. 45].

Колядки та щедрівки серед обрядових жанрів зазнали найбільшого впливу європейського мажоро-мінору. Найбільше народна основа зовні проступає у вузькоамбітусності наспівів. Мажоро-мінор же вніс деяку хроматизацію і певною мірою гармонічний функціоналізм. Проте в більшості випадків в наспівах з достатньою чистотою збереглися давні ладові основи.

*Уродить нам ся золотий колос,
 Ой да господареньку, чи спиши, чи чуєш..*

*Золотий колос, срібнеє зерно,
На твоїм полі сам плужок оре,
Срібнеє зерно, мідяне стебло...
Ой оре, оре, насіння носит [3, с. 83].*

У них поширені мотиви орання тваринами (вовками, ведмедями), рідше — птахами, зокрема орлами; часто зустрічаються образи-архетипи воза, плуга, батога тощо. Ці тексти доносять відгомони язичницьких міфів про орання землі тваринами та птахами, культів плуга (сузір'я Плуга чи Орана, Оріона), культу коваля, що викував золотий плуг:

Орел поле ізорав, і пшениці насіяв, Або:

*Ой Петре, Павле, Іване,
Дівочкам на коровай,
Зоремо поле орлами,
Молодицям на пиво,
Та засіємо поле цвітами,
Парубочкам на диво...*

Та засіємо жемчугами [3, с. 20].

Деякі пісні, якими супроводжувався в минулому обряди, згодом перейшли у розряд щедрівок, набувши християнських мотивів, що долучились до язичницьких:

Інші посівальні пісні з часом дещо видозмінились і виконувались лише як поетично-магічні замовляння посівання (хоча, очевидно, первісно вони були словесними магічними формулами). Їх основний мотив — накликання родючості на полі, у господарстві та у родині:

*Сійся, родися, жито-пшениця, всяка пашниця,
На щастя, на здоров'я, на цей Новий рік,
Щоб вам ліпше велося, як той рік!*

Льон по коліна, щоб вас хрищених голова не боліла!

Бувайте здорові, щоб ся вам велися воли і корови! [3, с. 34].

Як жанр усної народної творчості посівальні пісні виявились Довгоживучими у народі. Як і колядки та щедрівки, вони теж значно видозмінились під впливом християнства. Увібравши його елементи, ці твори пізнішого періоду поєднали в собі мотиви обох релігійних світоглядів, але зберегли акценти на язичницькому:

- А в полі, полі Сам Господь ходив.

Сам Господь ходив, зерно розносив.

Діва Марія Бога просила:

«Уроди, Боже, жито, пшеницю,

Жито, пшеницю, усяку пашицю»... [2, с. 49].

Зустріч Нового року супроводиться не тільки піснями, але й спеціальними виставами — живими і ляльковими. Щей зараз в західних областях парубки носять вертепну шопку (спеціальну скриньку з ліпленими фігурками) та розігрують вистави. До прийняття християнства на Русі язичництво було основною ідеологією давніх слов'ян.

Стародавні язичницькі ігрища (Купало, Русалії, поховальні культу тощо) супроводжувалися рядженими, масками, танцями, співами.

Елементи народного театру традиційно прикріплені до пізніших різдвяних свят. Саме в період зустрічі Нового року на Україні відбувалися вертепні вистави (вертеп - печера, яр). Ляльковий вертеп відомий з XVI ст. Дія розігрувалася на двох поверхах скриньки: перша (релігійна) частина засновується на легенді про народження Христа. Друга частина — світська. Складається вона з ряду побутових сценок, учасники яких — Дід, Баба, Москаль, Дяк, Лях, Корчмар, Запорожець, Циган, Цирульник та ін. Центральною фігурою був Запорожець. Він розповідав про свої подвиги, розправлявся з гнобителями народу, а в кінці примушував тікати Ляха, Корчмаря і навіть саму Смерть з чортами. Запорожець грав на бандурі, співав, усі танцювали.

Ой на леді, на Йордані

Там Орися біль білила,

Святять воду три янголи.

Рум'янеє личко мила,

Йордан воду розливає,

До місяця говорила:

Ворон коні напуває.

«Ой місяцю, місяченьку,

Освіти ясно криниченьку...» [1, с. 234].

Щодо сучасного розвитку народнопісенних жанрів зимового циклу варто відзначити той факт, що, як усі жанри, які втратили своє магічно-міфологічне підґрунтя і позбулись ореолу сакральності, колядки, щедрівки та посівальні пісні також часто набувають гумористичних ноток. Такі твори веселого характеру нерідко виконуються дітьми:

Я маленький сівачок.

Добра з медом паляниця.

Дайте гроші в кулачок.

А без меду не така,

Не давайте копійки,

Дайте, дядьку, п'ятака.

Бо діряві кишеньки,

А давайте паперові, —

Будьте газди гонорові! [4, с.50].

В язичницькі часи рядження мало магічну функцію. Однак вже з ХІХ ст. воно втратило первісне значення і стало звичайною новорічною розвагою. Про це свідчить і той факт, що усі три розглянуті вистави — вертеп, “Коза” і “Маланка”- мають спільних персонажів. Отже, колишній розподіл масок і одягу втратив ритуально-магічне значення, перетворившись в елементи гумору і святкових жартів.

ВЕСНЯНИЙ ЦИКЛ

Святкування приходу весни поширене у різних народів. Напевно, обряди зустрічі весни існували ще у первісно-общинному суспільстві, але особливої ваги вони набрали в епоху бронзи, у період інтенсивного розвитку землеробства. Стародавнє населення Європи весняним співам і обрядам надавало магічного значення: кличучи весну, вірили, що заговірні формули і ритуальні дії сприяють швидкому пробудженню природи. [4, с. 220].

Якоїсь певної дати зустрічі весни не існує. Кілька тисяч років тому такою датою було весняне рівнодення. Після християнізації східних слов'ян церква пристосувала до рівнодення свято Благовіщення. Цей день у багатьох місцевостях був початком весняних співів, ігор і танків молоді, які закінчувалися після Пасхи. Крім орієнтації на церковний календар, в багатьох місцевостях існували свої прикмети, за якими починали “весну гукати”. Наприклад, спів веснянок починався 1 березня чи 9 березня, або взагалі у різні числа кожного року. Це залежало від того, коли з'являлися перші проталини у снігу; або — коли річка скресне; або - коли уперше закує зозуля.

Прийди, прийди, весно,

Принеси нам.

Прийди, прийди, красна,

Принеси нам квіток. [2, с. 37].

Істотна риса веснянок — їх зв'язок з рухом, з танцем. Велике місце рухи займають і в інших календарно-обрядових дійствах — в русальних, купальських, петрівчаних іграх та хороводах. Однак такого розвитку танків, як у веснянках, не зустрічається ніде. На це є своє пояснення: рух в природі, що оживає, переливався у танок.

Смерть з морозом танцювала

Ти, морозе, не з'являйся —

Та за море десь пігнала,

Сидьте си там не вертайте,

*Пішла собі смерть у ліси,
Нас пожитку не збавляйте,
Побіг за нею мороз лисий...
Най нам сонце далі гріє,
Смерте, смерте, не вертайся.
Жито, ярець скоро зріє [2, с. 36].*

Весняна обрядовість пройшла багатотисячолітній шлях розвитку. Тому закономірно, що в тематиці пісень або в ігрових фігурах спостерігається відлуння багатьох минулих епох. До найдавніших належать пісні, де відображено ставлення до природи, та пісні аграрної тематики. Міфологічні мотиви збереглися в кругових танках, в “кривому танці”, у веснянках-закличках. Одухотворення природи ставлення до весни як живої істоти відчувається в словах:

*Благослови, мати, весну закликати,
Весну закликати, зиму проваджати [4, с. 90].*

В деяких формах звертання весна наділяється також “дочкою-паняночкою”:

*Ой весно, весно, да весняночко,
Де твоя дочка да паняночка? [4, с. 90].*

Тут можна вбачати відголоски одного з найдавніших культів матріархату — культу Рожаниць (дочки й матері, як носіїв життя і взагалі життєдайної сили). Його відгомін відчувається у приспівних словах ряду веснянок, де згадується “Лада” та “Лель”:

*Ой ми в поле виїдем, виїдем,
Ой ми з Ладом виїдем, виїдем [4, с. 90].*

Весняні танки та ігри — найбільша група творів, вона об’єднує східноукраїнські веснянки і західноукраїнські гаївки, їх типова ознака — нерозривна єдність наспіву, тексту, руху (танець, крок, біг) і виконання (сильний звук, строга обрядова манера, приуроченість, колективність общинно-ритуального характеру). Такий поглиблений синкретизм був

властивий первісному мистецтву, у веснянках він зберігся найкраще через їх ігрові форми. Більшість ігрових веснянок виконуються як кругові (дівчата утворюють коло або еліпс) та ключові (ставши шнурком, виконавці йдуть одна за одною, виписуючи різні фігури і криві лінії). Вчені припускають, що кругові веснянки виникли в епоху поклоніння сонцю (коло, круг — це символ сонця).

*Ой ремезе, ремезоньку,
Твоє гніздо забирати.
Не вий гніда на лідоньку.
Увий собі в темнім лісі,
Буде лідок розтопати,
В темнім лісі на орісі [3, с. 90].*

Культ природи (разом з аграрними мотивами) широко відображено в назвах танків та їх сюжетах: “Мак”, “Льон”, “Груша”, “Журавель”, “Зайчик”, “Горобчик”, “Перепілонька” тощо, а також в характері рухів і танцювальних фігур. Треба сказати, що усі без винятку народи пройшли через ту стадію формування культури, коли головним джерелом образів була оточуюча дійсність, яка спершу просто копіювалася. Так, для північних народів показові танці ведмедя, тюленя, моржа тощо, для африканських — рухи лева, антилопи, для австралійських — кенгуру і т. д. Це ж саме спостерігається і у фольклорі слов’ян, де близькість до природи найбільш сильно відчувається у веснянках. [5, с. 389].

Значна кількість гаївок зберегла вірування праслов’ян про тотемні дерева. Наприклад:

*Ой, хвалилася да березонька:
Не ти свою кору да вибілила,
Що на мені кора да білесенькая,
Не ти своє листя да широчила,
Що на мені листя да широкеє,
Не ти своє гілля да височила.*

*Що на мені гілля да високеє,
 Вибілило кору да яснее сонце,
 Ой відозветься зелений дубочок:
 Широчив листя да буйний вітер,
 Ой не хвалися да березонько,
 Височив гілля да дрібен дощик [4, с. 240].*

Однак найбільша частина веснянок містить любовні мотиви: вибір пари, залицяння, сватання, сімейні стосунки, символічні подарунки, жарти — вічні теми, які хвилюють кожную молоду людину. Найбільш різнобічно розкривається у веснянках дівоча доля: зародження кохання, побачення, думки про шлюб, оспівування дівочої краси, порівняння дівочої і жіночої долі, щаслива і нещаслива любов та доля. Не випадково серед веснянок зустрічаються зразки, за змістом майже тотожні весільним

*Гей, як то було на початку світа?
 Верб, хлись, бий до сліз!
 Рефрен: Ладу наш!
 Не я б'ю, верба б'є,
 Гей, не було там ні неба, ні землі,
 За тиждень — Великдень.
 Гей лиш там були темні моря,
 Будь великий, як верба,
 Гей на тих морях золота верба!
 А здоровий, як вода,
 А багатий, як земля... [1, с. 81].*

У міфологічних гаївках образи язичницьких божеств постають як такі, від яких залежать природні явища, і які стоять вище, ніж тотемні предки. Наприклад, у гаївці «Ой ти, соловейку»:

*Ой ти, соловейку,
 З правої ручейки.
 Ти ранній пташку,*

*І ключики видав.
 Ой чого так рано
 З правої ручейки.
 Із вир'їчка вийшов?
 Літо відмикати,
 «Не сам же я вийшов,
 З лівої ручейки.
 Дажбог мене вислав.
 Зиму замикати»... [2, с. 268].*

У стародавніх слов'ян русалії (свята русалок-берегинь) святкувалися в пору, коли весна переходила в літо, завершувалися польові роботи і до початку косовиці та догляду за врожаєм був проміжок вільного часу. Назва “русалії” походить від давньо-римського свята троянд (“роз”) - rosaria. Античне свято розалій було поминальним. У слов'янських русаліях також значне місце займають звичаї і ритуали культу предків. Після прийняття християнства язичницькі русалії переслідувалися церквою, хоча і не в такій мірі, як купалії. Поступово відбулося накладення русалій, з властивими їм культом померлих, віруваннями в магічні властивості трав і дерев, на християнську Трійцю. З цієї причини русальні пісні іноді називають троїцькими, семіцькими. Однак, поширені і давні назви: гряні (від давньослов'янського “грянний” — зелений), гренухи, русальні. Русалії святкують протягом тижня. Четвер називається в народі русалчиним Великоднем. У понеділок після русального тижня відбуваються проводи русалок. [1, с. 61].

*Ішов козак дорогою, дорогою широкою,
 Зустрів дівку-семилітку, загадав їй сім загадок:
 - Ой дівчино моя, Галю! Щось я тебе запитаю:
 Що то росте без корінця? Що плететься вверх дерева?
 Що то грає - голос має? Що то плаче - сліз не має?
 Що то світить круту гору? Що то біжить без прогону?*

*Що то цвіте без колосу? Що то січе русу косу?
 Одгадаєш - моя будеш, не д'гадаєш - дурна будеш!
 - Хіба б справді дурна була, щоб я цього не д'гадала:
 Камінь росте без корінця, хміль плететься вверх деревця,
 Скрипка грає - голос має, сокол квилить - сліз не має,
 Місяць світе круту гору, вода біжить без прогону,
 Трава цвіте без колосу, журба січе русу косу! [5, с. 181].*

Колись був звичай, що вів родовід з язичницьких часів, обходити громадою поля. При цьому співали відповідних пісень. Джерелом такого звичаю були анімістичні вірування. До природи і рослинності люди зверталися у піснях, як до живої істоти, просили її бути прихильною, не шкодити врожаєві: дощам і ті вчасно, сонцеві — не надто палити тощо.

Пісні, що співалися за цариною (інше значення цього слова — засіяне і огорожене поле), звалися царинними. Звичай обходити поля припадав на русальний тиждень.

Ті нечисленні зразки царинних пісень, що були записані у ХІХ ст., загалом близькі як за змістом, характером виконання (урочистість, звеличення землі, праці), так і за наспівами до колядок. Цю ж близькість виявляє і складочислова структура текстів (часто 5 + 5):

*Збором ідемо, полон несемо:
 Виходжай, соборе, з села на поле,
 А з поляночки на царинойки,
 А ви, дівойки, вийте вінойки! [4, с. 90].*

РИТУАЛЬНО-МІФОЛОГІЧНА ОСНОВА ЛІТНЬОГО ЦИКЛУ

По усій Європі палали ритуальні кострища, залишки яких постійно знаходять археологи. Ці вогні мали подвійне призначення: як ритуальні жертвні багаття на честь сонця (в залишках знаходять обгорілі кістки собак, коней, вирізані з землі контури лебедів); як похоронні кострища. Якщо у скотарських племен померлих ховали у землю, то в епоху культу сонця первісні землероби покійників спалювали. [4, с. 200].

Свято літнього сонцестояння, поліфункціональне за змістом, об'єднувало в собі елементи магії (вплив на врожай), а також матримоніальні моменти. Існують припущення, що під час горіння кострищ біля води відбувалися шлюбні церемонії.

Ой, гай, гай, гай, гай, гай,

Або: Гай, гай, гай, гай, гай.

Ти, яструбе, утікай!

Птице чорна, смерте наша,

Ой, гай, гай, гай, гай, гай,

Ти нас не займай, Май!

До нас в село не літай!

Гай, гай, гай, гай, гай,

Птице чорна, смерте наша,

Ти нас не займай, обминай!

Ти нас не займай — покидай!

Гай, гай, гай! Обминай, не займай!

Гай, гай, гай [4, с. 93].

Шлюбні обряди були приурочені до свята літнього сонцестояння, бо це також пора пишного розквіту природи, надій на благодатний врожай. Не виключено, що потреби продовження роду у свідомості праслов'ян пов'язувалися з уявленням про родючість землі і щедрість природи.

Вийся, віночку, гладко.

*Пасла Красечка, пасла,
 Як червоненьке ябко.
 Цебер каші принесла.
 Та й вийся, увивайся,
 Ой ми вінки ввивали,
 На корову придайся.*

Щоби-сьмо Красю вбирали [5, с. 127].

Купалії були центральним святом давніх слов'ян, уособленням язичницьких вірувань. Багато що з язичницьких купалій залишається нез'ясованим. Зокрема, немає одностайності і в тлумаченні самого слова “купало”. На думку Б. Рибаківа, зміст назви “купало” походить від “куп” (укупі, купно - тобто, разом). Так само роз'яснюється і друга назва купалій - “собітка” (у лемків, словаків купальські пісні називаються собітковими) [3, с. 211].

Схоже, що собітка походить від одного семантичного кореня з купайлом: собітка (собутка) — соботка — событие, тобто, событно — знов-таки, разом, укупі, купно. Купало, Купалії, Собітка — назви давньослов'янські. Ім'я ж “Іван” (Івана Купайла) — пізніша приставка, напевно, десь XV-XVII ст., коли Купайло у свідомості народу почало частково ототожнюватися з християнським святом Іоанна (Івана) Хрестителя.

*А що грає — голос має?
 Щоб я того не д'гадала:
 А що плаче — сліз не має?
 Скрипка грає — голос має,
 А що біжить без пригону?
 Сокіл плаче сліз не має,
 А що світить в ясну пору?
 Вода біжить без пригону,
 А що в'ється круг деревця?
 Місяць світить в ясну пору,*

*А що горить без полум'я?
 А хміль в'ється круг дерева,
 А що росте без кореня?
 Сонце горить без полум'я,
 — Хіба би я не дівчина,
 — Камінь росте без кореня [5, с. 124].*

У літній обрядовості купальські свята виявляються накладеними на традицію петрівчаних обрядів. Спів петрівок розпочинається з Петрового посту і завершується 12 липня за новим стилем (за церковним календарем - день Петра і Павла, звідси — петрівки). В останні кілька століть внаслідок деформації язичницької міфології під тиском християнства орієнтиром для співу петрівок служить церковний календар (це ж стосується і деяких інших календарних пісень — насамперед колядок і русальних). Тривалість Петрового посту залежить від дати святкування Пасхи (ранньої чи пізньої), тому спів петрівок може тривати від одного до п'яти тижнів. Він розпочинається відразу після троїцько-русальних свят і накладається на купайло і косовицю (сіножать). Слід відзначити ту особливість, що петрівчани обряди і пісні не поширені в ареалах русальної обрядності. Наприклад, на півночі Київської області (Полісся) широко відзначаються русалії. Навпаки, на півдні області побутують петрівки. Петрівки можуть виконуватися протягом усього Петрового посту, причому у цей час інші пісні за традицією співати не годилося. [5, с. 120].

*Ой кумочки, да голубочки,
 Ми у ліс ідем, ми кумиться йдем!
 І покумимося, й поголубимося!
 А на дубочку два голубочки:*

Они кумляться, обіймаються й пригортаються... [2, с. 129].

Відсутність відомостей про існування окремого петрівчаного свята в часи язичництва спонукає на такі припущення: — петрівки колись належали до купальського обряду; — через переслідування купалій у християнські

часи, а також через збіг у часі двох церковних свят (Івана та Петра — між ними усього 6 днів) основна частина стародавніх купальських пісень закріпилася за святом літнього сонцестояння (24 червня за старим стилем), інша ж відщепилася і з мінімальними змінами в тематиці — лише згадки Цетрівної ночі — перейшла на Петра; — згодом петрівчані пісні були спеціалізовані і підлягали ліризації, особливо в пізніх багатоголосих версіях; — з музичного боку петрівчані пісні також не надто відрізняються від купальських, що спонукає розглядати ці дві групи пісень сукупно (зокрема, з музичного погляду).

Зрідка в купальських піснях давнього походження трапляються згадки імен богів язичницького пантеону: Лада (старша) і Леля (або Лель — молодша) з культу Рожаниць, Перун (за часів Київської Русі — бог грому і блискавиці, покровитель ратників):

*Гей, око Лада,
Нам приносить.
Леле Ладове,
Гей, Ладо!
Гей, око Ладове,
А ти, Перуне,
Ніч пропадає,
Отче над Ладом.
Бо око Лада Гей,
Перуне, З води виходить,
Дай дочекати,*

Ладове свято Ладе купала [4, с. 221].

Широко представлені повір'я, пов'язані з вогнем та водою: купальські пісні співалися найчастіше біля води; на березі рік чи озер палили вогнища, влаштовували ігри, співали пісні, прикрашалися зеленню, стрічками; робили опудала (Марену, Коструба, Купайла та ін.). Опудала спалювали або топили

у воді. У воду ж дівчата кидали вінки і ворожили на них. Ці образи згадуються в купальських піснях:

*Наша Маринка-купалочка,
Посеред моря купалася,
На бережечку білилась,
Вийшла на вулицю, хвалилась [3, с. 110].*

Надзвичайно інтенсивно у купальському обряді (навіть більше, ніж у веснянках) розвинуто прийоми жарту, сміху, навіть сатири. Засоби гумору, по суті, виступають інструментом флірту, залицяння. Завдяки їм створюється атмосфера невимушеності, доброго настрою. А це сприяє паруванню молоді. Жарт стає провідним з того моменту, коли розкладають купальський вогонь. Апогей купальського свята — стрибання через згасаюче вогнище. Нерідко пісеньки гострі, дошкульні

*По садочку ходжу, виноград саджу,
Посадивши та й поливаю,
Ой поливши та й нащипаю (щипають дівчата хлопців).
Нащипавши, віночка зів'ю,
Віночка звивши, на воду пушу:
Хто вінка пійме, той мене візьме... [1, с. 221].*

Купальські обряди та ігри дуже різноманітні, якщо враховувати усі територіальні відмінності. У загальних рисах обряд проходить в такій послідовності: ставиться купальське деревце, навколо якого водять танки і співають пісні; розпалюється вогнище, через яке потім стрибають; розривають деревце; топлять у воді або спалюють опудало (Марену, Купайла); пускають вінки у воду; водять танки і співають усю ніч. Найважливішими є дві групи дій: приготування і розпалювання вогнища та ігри навколо нього; обряди і ворожба біля води [3, с. 217].

*Долішняни, горішняки,
Сходьтєся до нас на собітку,*

Спечемо вам сліпу кішку....

Освячення вогнем:

А де той святий Ян,

Освяти нам наше зело,

Що нам три огні клав?

Наше зело і корене,

А ти, Яне, святий Яне,

Што на огонь положене... [2, с. 93].

Певно, збирання трав і зелені привело до появи красивої легенди про цвіт папороті, яка зацвітає лише в ніч на Івана Купала. Той, хто знайде квітку папороті, буде щасливий (в інших версіях — багатий); або — буде щасливий у коханні; старий чоловік — помолодіє. Проте квітка не дається в руки просто так, її охороняє різна “нечисть” — відьми, упирі, які від того, хто хотів би оволодіти квіткою, вимагають кривавих розписок, продажу душі та ін. Це повір’я породило звичай ходити на прогулянки в купальський вечір в ліси, балки, улоговини і луки. Йдучи, співають купальських пісень. Інший купальський звичай — розпалювання вогнища. Він був поширений по усій Європі і в Індії. Про значення і вагу ритуальних вогнищ можна судити з того, що, наприклад, в середні віки у Франції запалювати перше купальське вогнище доручалося тільки королеві.

Ой на Йвана на Купала,

Там Марія купалася,

Там Марія в воду впала,

Ой на Йвана, на Купала,

Ой на Йвана, на Купала,

Там з Іваном вінчалася... [3, с. 95].

Часто картини купальського купелю хлопця та дівчини подаються алегорично:

Ой загородю терном річку,

Із лебідкою вітатися...

*Та пустю лебеда і лебідочку,
 То не лебедь і не лебідочка, —
 А сама буду дивитися,
 То Ригор парубок,
 Як буде лебідь купатися...
 І Наталя дівка... [1, с. 234].*

Частий мотив віддання дівчини тому молодцеві, що витягне її із води, коли вона топиться, або зловить у воді її вінок. Такі твори нерідко завершуються трагічно:

*Подобіцявсь Іванко віночок поняти,
 Як ступив ногою — по пояс водою,
 Віночок поняти, дівоньку взяти.
 Як ступив другою — на дно головою... [1, с. 235].*

Існував також звичай зустрічати сонце напередодні Петрова дня. Молодь цілу ніч гуляла, співаючи пісень, водила танки, а на світанку ішли десь на пагорб зустрічати сонце. За народними віруваннями, схід сонця напередодні Петрова дня вигравав незвичайними барвами. Певно, цей звичай був колись дуже поширеним. Адже у петрівчаних піснях дуже часто зустрічаються нарікання на “коротку ніч петрівочку” і на те, що “не виспалася наша дівочка”.

*Малая нічка проти Купала,
 Ночувала другу у темному лузі,
 Де ти, дівчинонько, да ночувала?
 Вставай, козаче, невірний другу,
 Ночувала нічку у барвіночку,
 Ночувала третю під ожиною,
 Вставай, козаченьку-недовірочку.
 Із вірною да дружиною. [1, с. 236].*

ОСІННІЙ ЦИКЛ

Спостерігаючи циклічність в природі, залежність наслідків хліборобства від сонця, дощу, вітру, днів сівби та жнив, люди поволі усвідомлювали причинний зв'язок явищ (детермінізм), але пояснити суть цих зв'язків не могли. Так виникли передумови поклоніння верховному божеству. Найбільш раннім аграрним культом був культ Рожаниць — епоха землеробського енеоліту (мідний вік, III тис. до н. е.), доба матріархату. Йому на зміну приходить культ Рода. Поява Рода знаменує перехід від матріархату до патріархату (кінець бронзового віку, I тис. до н. е.). Рожаниці і Род були божествами родючості. Перехід до вшанування Рожаниць і Рода стався внаслідок поступового ослаблення вірувань кам'яної доби, де одне з центральних місць займали культу упирів та берегинь. Упирі й берегині були вираженням анімістичних уявлень часів привласнювального господарства, коли люди не виробляли продукти харчування, а користувалися лише тим, що знаходили у природі. Рожаниці, і особливо Род, — це уявлення часів розвинутого землеробства, тобто господарства продуктивного. [2, с. 311].

Жнивні пісні замикають весь календарний цикл. Усі календарно-обрядові пісні — від колядок до жнивних — виникли на єдиній основі і в одну епоху — коли стався перехід до осідлого землеробства. Через це в тематиці, змісті та серед залишків язичницьких уявлень обрядових пісень існує багато спільного, що прослідковується особливо виразно в найдавніших пластах. Ці пласти належать, як правило, до загальних надбань усіх слов'янських народів, які склали одну племенну спільність у II—I тис. до н. е., тобто тоді, коли заклалися основи землеробсько-календарної обрядовості.

Чия то красна нивка?

А хто її зерном сіяв, —

Люба би му всяка днинка;

Золотом би любо віяв!

А хто її розно орав, —

А хто її подовж смичив, —

Гаразд би ся на все імав!

Солодко би ся випочив! [5, с. 100].

Обряд “бороди” безпосередньо переходить до “вінка”. На Київщині вибирали серед жниць “царівну” (або княжну), коронували її вінком, в руки вона брала прикрашений стрічками і квітами сніп, і усі співаючи йшли в село. Там обходили двори, вітали господарів з закінченням жнив; сусіди влаштовували складчину. Вінок плели дівчата. Під час сплітання вінка і йдучи до села співали пісні про вінок - символ достатку і радості:

Не лежи, віноньку, не лежи

При зеленій межі;

Підведи головоньку

- Час тобі додомоньку! [5, с. 90].

Завершальним моментом обжинок є вручання вінка господареві. За вінок вимагали викуп — пропонували влаштувати вечерю. Після почастунку лунали пісні з танцями.

Серед обжинкових пісень можна виділити окрему групу творів величального характеру, які за формою, структурою, поетикою, художньообразною системою дуже подібні до відповідних колядок, щедрівок, веснянок. Частина цих творів призначена для виконання на полі господареві, який присутній при завершенні праці:

Наш пан молоденький,

В щасливу годиноньку.

Під ним кінь вороненький,

Добрую долю має

Виїхав на нивоньку

За сонця обжинає [3, с. 301].

Жнивні пісні виконуються жінками, колективно, але трапляється і одиночне виконання — під час роботи, коли жниця випростовується для

хвилинного відпочинку. Пісні співаються в унісонно-гетерофонній манері, стилем парландо.

*Дивувалися ліси:
Де поділися вівси?
Женчики позжинали
Желізними серпами,
Желізними серпами,
Біленькими руками.*

*Добродійка пишна за воротонька вийшла,
Стала си у воротях у червоних чоботях.
Тарілочку тримає, женчиків вітає,
Віночка виглядає... [3, с. 290].*

Косовицю і збирання сіна розпочинають у середній смузі України з червня. У минулому косарі об'єднувалися в групи на чолі з отаманом і наймалися працювати до поміщиків. Такі громади інколи ходили на заробітки на південь (на Херсонщину). Косовиця вимагає сили, вправності і для молодого хлопця взятися за косу — означало повноліття. На косовиці часто використовуються жнивні типи наспівів (або близькі до них). Разом з тим існують і окремі різновиди наспівів, функціонально приурочені до косовиці. Вони найбільше поширені у Поліссі і прилеглих місцевостях, хоча їх загалом небагато.

*Господиня калину ламала
— Спи, господарку, доволі,
І господареві в головах поклала:
Вже твоя пшениця в стодолі [1, с. 133].*

Жнива — пора тяжкої праці, але водночас і найщасливіший час для селянина-хлібороба, який радіє врожаєві — основі його добробуту. У жнивах розрізняють три етапи: початок жнив — зажинки, самі жнива та закінчення жнив — обжинки. У зв'язку з цим групуються і основні обрядові дії.

*Зажурилась бідна удівонька,
Косарі косять, а вітер повіває,
Що не кошена дібровонька.
А бідна вдова з жалю вмирає,
Найму косарів сімдесят і чотири.
Над дрібними дітьми ридає...
Щоб покосили гори й долини [3, с. 55].*

На косовиці часто використовуються жнивні типи наспівів (або близькі до них). Разом з тим існують і окремі різновиди наспівів, функціонально приурочені до косовиці. Вони найбільше поширені у Поліссі і прилеглих місцевостях, хоча їх загалом небагато. [3, с. 77].

*Косарі косять, вітер повіває.
До грубленої крайниці,
Десь моя мила з іншим розмовляє.
Брать холодної водиці.
Як піду я ярмом, ярмом, долиною
А там беруть воду чужі молодиці [3, с. 57].*

Поширеними тут також є теми кохання, залицання, женихання, любовно-еротичні мотиви:

*Ой ми сіно громадили,
А ще будем громадити,
Чорнявого принадили,
Щоб луччого принадити:
Чорнявого кучерявого.
Іще чорнявішого, іще кудрявішого [2, с. 321].*

Часто проводиться паралель між згрібанням сіна та «згрібанням докупи» козака з дівчиною, що, очевидно, є відголоском якогось давнього обряду чи гри.

*Чиняй, пане, погребі,
Уже й покопили, пана звеселили.*

Бо вже сіно погребли,

В копиці поклали, ми й не спочивали [2, с. 31].

В цілому, треба сказати, косовицькі пісні звичайно ближчі до лірики, ніж жнивні, особливо в тих місцевостях, де обжинкові наспіви мало поширені. На косовиці можна почути балади, соціально-побутові, лірично-побутові пісні - особливо ті, в текстах яких мимохідь згадується косовиця. Наприклад: “Ой косить хазяїн та на сіножаті” (чумацька); “Зажурилася, гей, молода удівонька, що не скошена зелена дібровонька” (балада). Такі ліричні і баладні пісні дістали часткове приурочення до косовиці. У Поліссі на питання, коли співають подібні пісні, у відповідь чути: “Співають, як сіно косять”. Крім широких, розлогих наспівів, на косовиці звучать також і моторні, танцювальні мелодії, жартівливі куплети [5, с. 233].

Косовиця часто співпадає з святкуванням Купала і Петрівки, тому на косовиці можна почути і ці пісні. Особливо часто петрівчані. Іноді співаки не відділяють петрівчані пісні від косовицьких.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійченко В.. Український фольклор. Львів, 1998. 410с.
2. Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. В. Гнатюк. Київ, 1986. 247 с.
3. Закувала зозуленька: Антологія української народної творчості. Київ, 1998. 520 с.
4. Історія української культури за ред. Крип'якевича І.. Київ: наукова думка, 1992. 311 с.
5. Калинова сопілка: Антологія української народної прозової творчості. Київ, 1998. 420 с.
6. Лановик М., Лановик З.. Українська усна народна творчість. М. Лановик, З. Лановик. Київ, 2006. 592 с.